



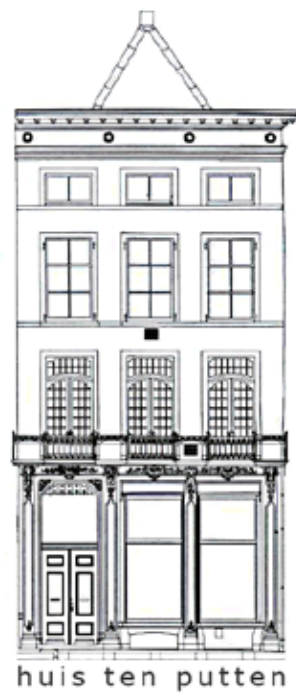
**BLOKHUISPOORT te LEEUWARDEN**

**Bouwdeel I**

Bouwhistorische documentatie

*Vlaardingerbroek & Wevers - Utrecht, juni 2010*





VLAARDINGERBOEK  
&  
WEVERS

OUDE GRACHT 187G  
3511 NE UTRECHT

TEL 030 - 2341163  
WWW.VLAARDINGERBROEK  
- WEVERS.NL

© NIETS UIT DEZE UITGAVE MAG WORDEN VERMENIGVULDIGD ZONDER (SCHRIFTELIJKE) GOEDKEURING VAN DE OPDRACHTGEVER OF DE AUTEURS



**INHOUDSOPGAVE**

Inleiding	11	Aanbevelingen voor restauratie en hergebruik	55
Bouwfasering	13	Geraadpleegde archieven en literatuur	61
Beschrijving van het gebouw	17	Bouwtekeningen	63
Monumentwaarde van het gebouw	51	Plattegronden met bouwfasen	85
Aanbevelingen voor nader onderzoek	53	Plattegronden met monumentwaarden	91



## WOORD VOORAF

Het gebouwencomplex van de voormalige Penitentiaire Inrichting “Blokhuispoort” aan het Blokhuisplein en de Keizersgracht te Leeuwarden is thans in beheer gegeven aan de firma Carex en huisvest diverse tijdelijke functies. De oorsprong van het gebouwencomplex gaat echter terug tot de 15de eeuw, waarin het als ‘Blokhuis’ – een stadscitadel of dwangburcht – gesticht werd op de zuidoostelijke hoek van stad Leeuwarden.

De eigenaar van het complex, de Rijksgebouwendienst, besloot onlangs tot een bouwhistorische opname met ruimteboek van de voormalige justitiële inrichting, in verband met de ophanden zijnde herbestemming van het monumentale gebouwencomplex. Dit onderzoek is een verdieping van de in augustus 2008 door BAAC uitgevoerde bouwhistorische verkenning met waardestelling.

Het onderzoek werd uitgevoerd in opdracht van de Rijksgebouwendienst door Vlaardingerbroek & Wevers gedurende de maanden oktober tot december 2009. Het veldwerk werd verricht door ir. Leo Wevers, ir. Ingrid Maaijwee en ir. Roos van Enter, waarbij de speciale bouw- en interieuronderdelen fotografisch gedocumenteerd werden.

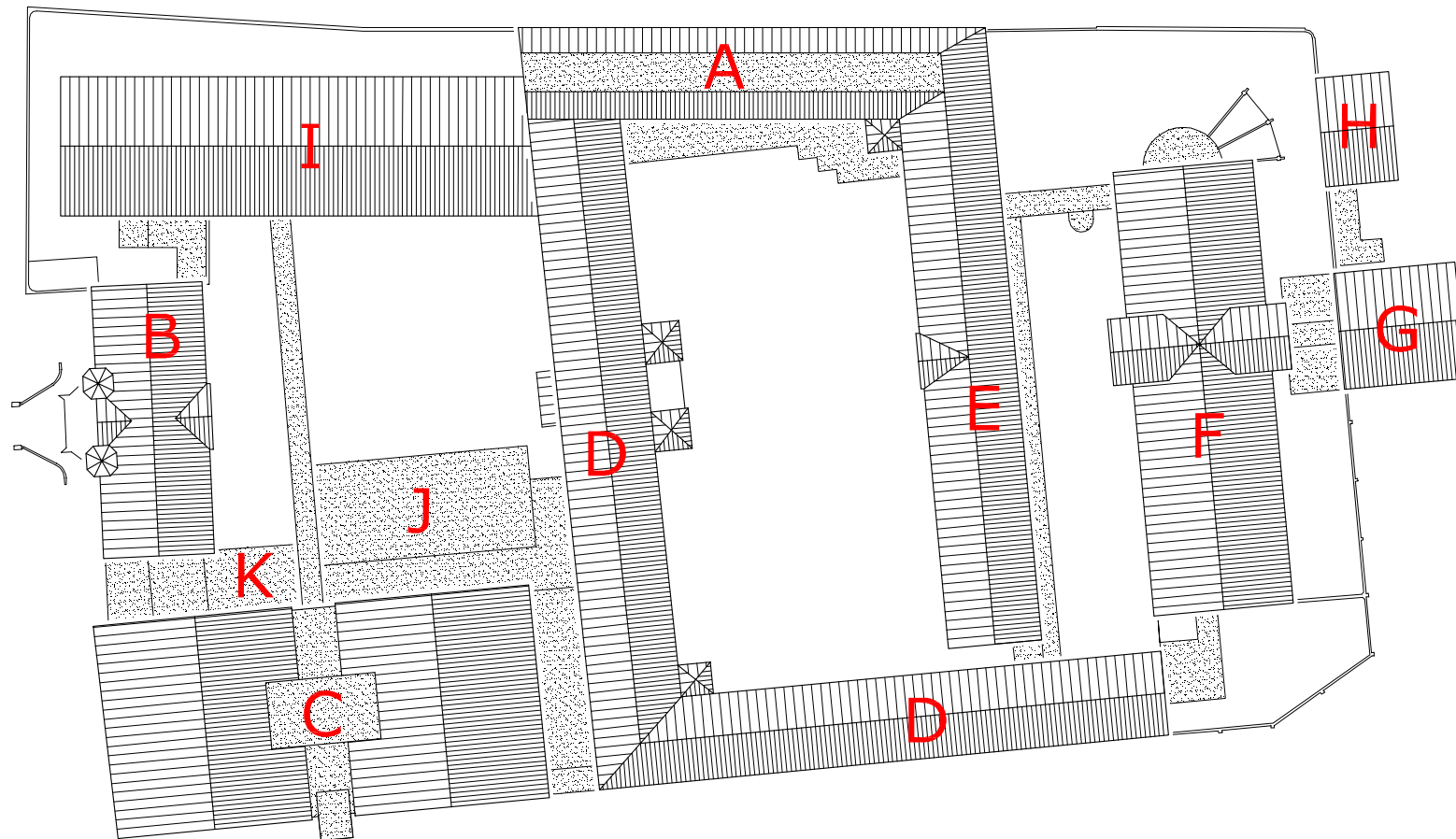
Het archiefonderzoek beperkte zich tot het archief van bouw- en woningtoezicht van de gemeente Leeuwarden, het archief van het Historisch Centrum Leeuwarden, het archief van het Frysk Histoarysk en Letterkundich Sintrum ‘Tresoar’ te Leeuwarden en het Nationaal Archief te 's-Gravenhage. Hierbij werden met name de gegevens over de vele verbouwingen in de late 19e en 20ste eeuw geïnteriseerd. De bouwgeschiedenis van vóór de late 19de

eeuw is vooral gebaseerd op topografische afbeeldingen.

Tijdens het onderzoek hebben wij hulp en ondersteuning mogen ondervinden van diverse personen. Voor de inhoudelijke begeleiding gaat onze dank uit naar de heren Johan de Haan en Jan Kamphuis van de Rijksgebouwendienst. Voorts is dank verschuldigd aan Hotze Bouwma van Carex voor het verschaffen van toegang tot alle ruimten en het geven van diverse aanvullende informatie. Daarnaast is dank verschuldigd aan de heer Bastiaan van de Monumentenwacht Overijssel en Flevoland voor het beschikbaar stellen van enkele afbeeldingen en de heer Vegter van architectenburo irs. Vegter voor zijn toelichting op de door hem uitgevoerde plannen en inzage in zijn archief. Tenslotte is ook dank verschuldigd aan de medewerkers van de gemeente Leeuwarden, het Historisch Centrum Leeuwarden, het Frysk Histoarysk en Letterkundich Sintrum ‘Tresoar’ te Leeuwarden en het Nationaal Archief te 's-Gravenhage. Moge dit onderzoek bijdragen aan een verantwoorde en zorgvuldige herbestemming van dit bijzondere gebouwencomplex.

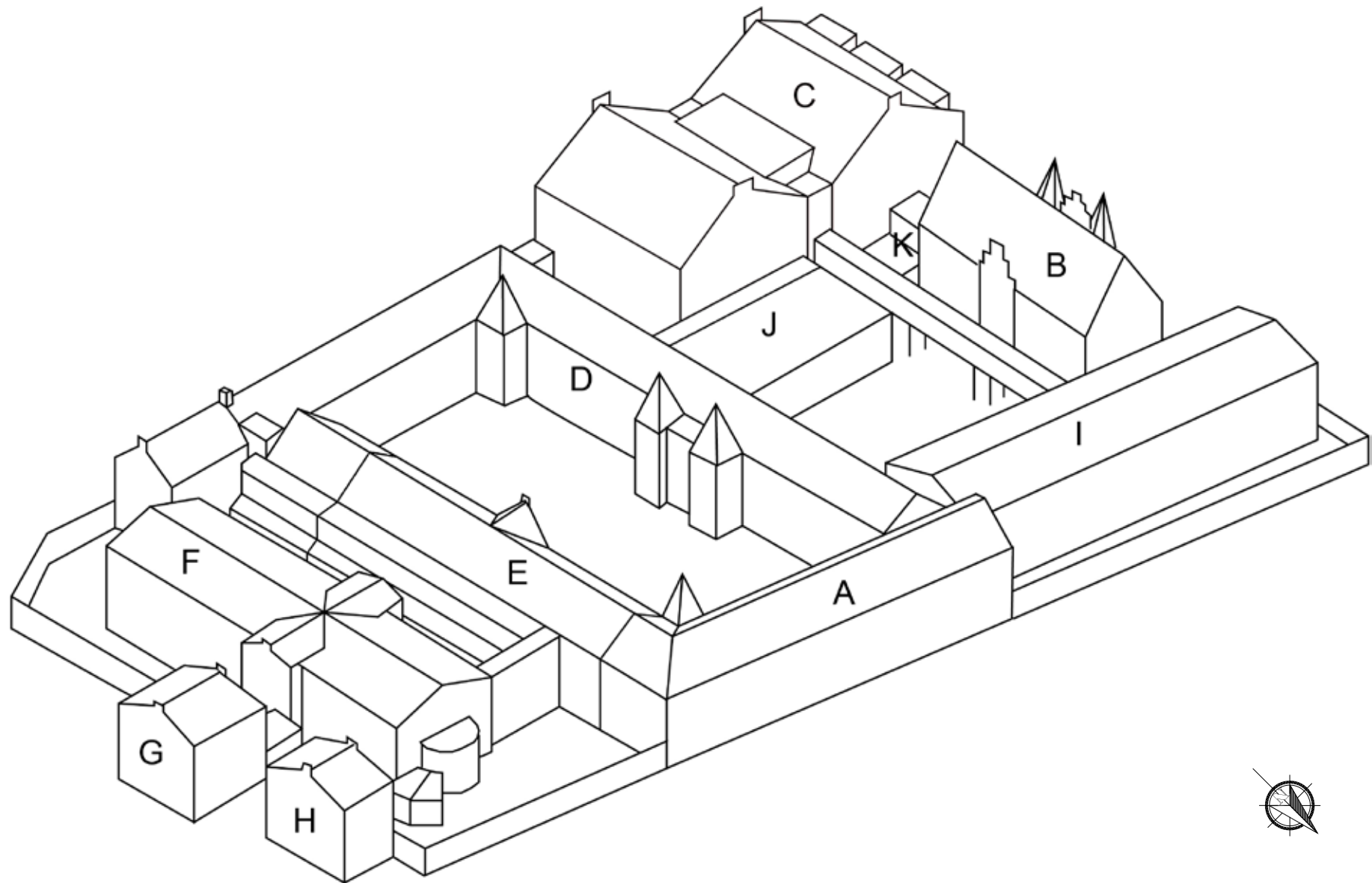
Utrecht, maart 2010

Ir Leo Wevers  
Ir Ingrid Maaijwee



Afbeelding 1. Situatietekening van de Blokhuispoort met nummering van de bouwdelen. Tekening RGD / Vlaardingerbroek & Wevers.





Afbeelding 2. Vogelvluchttekening van de Blokhuispoort met nummering van de bouwdelen. Tekening Vlaardingerbroek & Wevers.

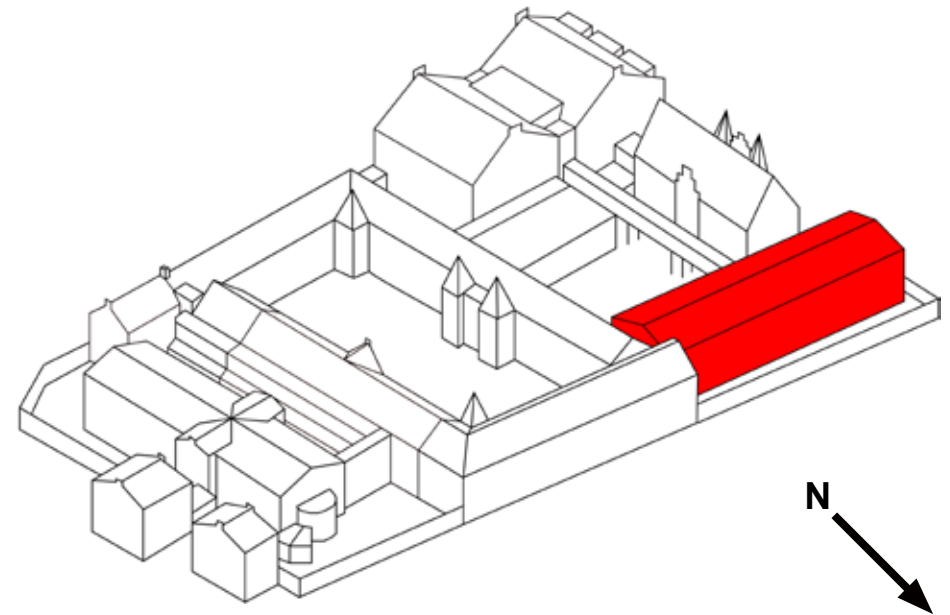


## INLEIDING

Bouwdeel I - tevens bekend als Cellenvleugel B - werd in 1894 gebouwd ten behoeve van de huisvesting van gevangenen in individuele cellen.

De aanduiding van de bouwdelen (A t/m K) is overgenomen uit het door Baac in 2008 opgestelde rapport<sup>1</sup>.

Een aantal bouwfases is ten behoeve van de helderheid samengevoegd, indien zij deel uitmaakten van hetzelfde bouwplan. Zo zijn bijvoorbeeld de verbouwingen die tussen 1988 en 1991 werden uitgevoerd door architectenbureau irs. Vegter aangegeven met het jaartal 1988, het jaar waarin de vergunning werd verleend en de eerste fase werd uitgevoerd. De diverse onderhoudswerkzaamheden die rond 1997 werden uitgevoerd, zijn vermeld onder het jaartal 1997. Wat betreft de installatievoorzieningen zijn enkel de tijdens of direct na de bouw aangebrachte voorzieningen beschreven, tenzij het bijzondere voorzieningen betreft.



Afbeelding 3. Vogelvluchttekening van de Blokhuispoort met in rood aangegeven Bouwdeel I. Tekening Vlaardingerbroek & Wevers.

<sup>1</sup> J.M.J. Willems, M.C. van Dam, Leeuwarden Blokhuispoort, *Bouwhistorische verkenning met waardstelling*, BAAC, 's-Hertogenbosch 2008.



## BOUWFASERING

### *Fase 1 (1894) (Afbeelding 63 t/m Afbeelding 75)*

In 1892 werd besloten tot het vervangen van de op de noordwestelijke hoek van het complex gelegen cellenvleugel. De bouwplannen werden gemaakt volgens ontwerp van architect W.C. Metzelaar, waartoe diverse overzichtstekeningen en een 14-tal detailtekeningen gemaakt werden<sup>1</sup>.

Het bestek van 10 september 1892 vermeldt de raming van fl. 80185,- voor de sloop en nieuwbouw van de vleugel. De aanwijzing vond plaats op 30 september 1892 te Leeuwarden, terwijl de aanbesteding op 4 oktober 1892 te 's-Gravenhage geschiedde. In het bestek was bepaald dat voor 15 september 1893 de cellenvleugel geheel onder dak moest zijn gebracht en dat de opleve-ring uiterlijk 15 april 1894 plaats diende te vinden.

In het bestek werd allereerst de afbraak van de bestaande vleugel gedetailleerd vermeld. Hier dienden de afkomende stenen afgebikt te worden ten behoeve van hergebruik in funderingen en vuilwerk in de dikte der gevelwelen, het zolderwerk, en vleivlagen van de vloeren. Voorts dienden de afkomende straatklinkers hergebruikt te worden, evenals de afkomende hardsteen, die na verhakking tot de gewenste afmetingen weer verwerkt diende te worden. Ook het houtwerk kon hergebruikt worden ten behoeve van de constructie van kap van de cellenvleugel.

De nieuwbouw betrof een gebouw van 49 x 14,4 meter, bestaande uit drie bouwlagen met zadeldak. Het gebouw kreeg een goothoogte van 9,97 meter en een nokhoogte van 11,80 meter en herbergde in totaal 95 cellen.

### *Fundering en opgaand werk*

In verband met de verstoringen van vorige gebouwen werd de grond uitgegraven tot -/- 2,54 meter, waarna vervolgens een grondverbetering plaatsvond door middel van het opbrengen van lagen 30 cm schoon woudzand en veelvuldig inwateren en goed aanstampen, waarna de nieuwe funderingen vanaf 1,32 m onder peil konden worden aangelegd. Deze werden 4steens breed aangelegd, en kregen versnijdingen per 2 lagen van een klezoorbreedte. Het trasraam werd 0,77 meter hoog uitgevoerd. De gevels kregen voegwerk als net 'Amsterdamsch knipwerk' en werd gekenmerkt door een samenstelling van gelijke delen scherp rivierzand, schelpkalk en langzaambindende portlandcement.

<sup>1</sup> Van de tekeningen zijn de overzichtstekeningen schaal 1:100 bewaardgebleven, doch niet alle bij het bestek behorende detailtekeningen konden nog niet getraceerd worden.

Verder werd in het bestek expliciet vermeld dat *'alle muren worden zoowel binnen als buiten gevoegd en blijft dus het metselwerk daarvan in het gezicht en wordt niet gepleisterd'*. Verder dienden alle muren anderhalfsteens dik in gele gevelmoppen uitgevoerd te worden, met uitzondering van de buitenmuur van de strafcellen, die 2 steens dik, en die van de buitenmuren van gangen en de wandelplaatsen die steens dik uitgevoerd werden. Voorts werden de muurvlakken middels rode steen verlevendigd *'door het aanbrengen van gelijkleurig gevelhardgrauw, waal- of Utrechtsche vorm, en daarin te verwerken ... alle strekken binnen en buiten boven de raam- deuropeningen, de rollagen onder de celramen, plinten van 3 lagen hoog boven alle vloeren en gaanderijen, en enige banden in den corridor ter gezamenlijke hoogte van 8 lagen'*.

### *Constructie*

De gewelven werden gerealiseerd als halfsteens metselwerk *'in slap basterd tras, gevoegd als voor het bestaand werk is bepaald'*. In het gebouw werd eveneens beton verwerkt, namelijk 20 cm dik als bevloering van de beneden-cellen, bergplaatsen en doorgang daarnaast. De gewelven moest men aanrageren met beton met minstens 0,15 m beton op de top. Al deze beton bestaande uit *'harde brikstukken, niet groter dan duiveneieren en uitgewassen tuingrind, vermengd met slap basterd tras'*.

De vloeren van de cellen werden uitgevoerd in portlandcement van 3 cm dik. De vloer van de corridor bestond uit een rand van hardstenen platen, waarbinnen hardgebakken gele achtkantige tegels met dito zwarte vierkante tegeltjes tot vulling en een zwarte band van tegels langs de wanden. Het hardsteen werd uitgevoerd in Ecaussijnse steen (Namense steen), waarbij de binnenzijden der goten, bovenzijden der dorpels, de treden en gaanderijplaten alles zuiver geschuurd werden, terwijl het overige hardsteenwerk met *'netten belgischen frijnslag'* werd uitgevoerd.

De kapconstructie werd uitgevoerd in Koperwijcksch vurenhout. Het dak was vormgegeven als roevendak, was voorzien van roeflatten 5 x 7 cm en kende een dakbedekking in zink no. 14 (0,8 mm). Op het dak werden in totaal 95 stuks zinken ventilatiekappen volgens model no. 8 uit zink no 16 (1,1 mm) aangebracht. De twee grote lantaarnlichten in de corridor werden uitgevoerd in Riga's of Nerva's grenenhout. De celdeuren werden vervaardigd uit Koperwijcksch vurenhout, te bekleden met gestrekt plaatijzer no. 19. In elk der cellen werden twee eiken klossen van 65 x 14 x 5 cm om de verwarmingbuizen aangebracht.

Hierop diende de aannemer de door de directie te leveren schermen te schroeven. Voor het werktafeltje diende elke cel een eikenhouten muurregel van 80 x 5 x 7 cm te krijgen.

Het staalwerk van de gaanderijen en troggewelven werd uitgevoerd in de benodigde I, T en U-profielen. De vier strafcellen aan de westzijde van de begane grond bezaten aan twee zijden ijzeren rasterwerken, bestaande uit spijlen van 23 mm rond en brugijzers van 51 x 17 mm.

#### Vensters

In de gevels werden ijzeren gegoten celramen met bijbehorende celdorpels volgens tekening en bestaande modellen no. 1 en 2 geplaatst. Voor het corridorlicht in de eindgevel werden 6 vaste ramen van elk 16 ruiten en 6 beweegbare ramen elk van 4 ruiten aangebracht.

#### Installaties

Installatietechnisch werd de nieuwe cellenvleugel van diverse moderne installaties voorzien. Voor al de 95 cellen werden ventilatiekokers ingemetseld van gegoten ijzer, *‘voor elke cel een geheel afzonderlijke leiding vormende en reikende van 0,12 m boven den celvloer tot aan den onderkant dakbeschoot’*. De riolering werd uitgevoerd in gegoten ijzeren pijpen van rond 20 cm. Tegen de gevels werden op vier plaatsen gegoten ijzeren gootpijpen van rond 10 cm met stevige aangegoten ijzeren oren, solide bevestigd aan de gevels. Het pand werd voorts voorzien van een gasleiding op elke verdieping met per cel een aftakking ten behoeve van de verlichting. Het pand kreeg de voor de late 19de eeuw gebruikelijke loden waterleidingen, echter voorzien van een tinnen binnenvoering. In de cellenvleugel werden de fonteintjes op de gaanderijen voorzien van koperen taylor fonteinkranen. In het gebouw werden voorts nog twee kranen ten behoeve van de verwarmingstoestellen in de stookkeldertjes en vier kranen voor de badtoestellen.

Verder werden alle 95 cellen van een elektrische schelleiding voorzien. Een en ander werd uitgevoerd met kastjes met ebonieten drukknoppen, verbonden door koperen geleidraden, omgeven door *‘caoutchouc met zijden omwinding vastgemaakt op de noodige kleine porceleinen muurisolatoren’* verbonden elk aan een elektrische vernikkelde schelklok, onderling duidelijk in klank onderscheiden, met *‘een dusdanige inrichting, dat ½ minuut na het bellen is na te gaan welke klok gescheld heeft’*. Het gebouw werd tenslotte nog voorzien van koperen bliksemafleiders.

#### Overig

In het bestek is verder vermeld dat het schilderwerk volgens op te geven kleur diende te worden uitgevoerd. De celtafeltjes, hoekplankjes in de cellen en het houtwerk in de kap dienen juist niet geleverd te worden. Met betrekking tot het glaswerk was er sprake van een drietal soorten. Het normale glaswerk werd uitgevoerd in bruuw spiegelglas van 1,5 tot 2 mm. De celramen en het corridorlicht diende men echter te voorzien van fijn geribt Hartleyglas volgens model, terwijl in de spioneeropeningen van de cellen halfwit fransch glas geplaatst diende te worden.

#### Fase 2 (1946)

Blijkens de topografische afbeeldingen werden de oorspronkelijke luchtkooien aan de zuidzijde op de binnenplaats in 1946 gesloopt om plaats te maken voor de nieuw te bouwen smederij. Afbeelding 12 toont de nieuw gebouwde smederij op de binnenplaats met de cellenvleugel op de achtergrond. De oude verbindingsgang bleef bij deze verbouwing bestaan.

#### Fase 3 (1948)

Uit de topografische afbeeldingen kan afgeleid worden dat tussen 1929 en 1948 een verbouwing heeft plaatsgevonden. Hierbij werden ramen in de buitengevels naar beneden toe verlengd en van bijpassende ijzeren roedenramen voorzien (Afbeelding 5 en Afbeelding 12). Niet alle ramen werden verlengd. De uitzonderingen werden gevormd door de ramen van twee cellen aan de zuidzijde ter plaatse van de vroegere strafcellen aan de voorgevel (oostzijde), die pas in 1965 verder verlaagd werden. Voorts waren er nog twee traveeën aan de zuidzijde - behorende bij de observeercellen - die blijkens de bestaande toestandtekening in 1965 nog van lage, doch zeer brede ijzeren getoogde ramen voorzien waren, een situatie die afwijkt van het oorspronkelijke bouwplan en mogelijk tijdens deze verbouwing tot stand kan zijn gekomen.

Tijdens deze modernisering werden tevens de interieurs van de cellen wit gesausd en van een nieuwe inrichting voorzien met opklapbed en af te sluiten privaat (Afbeelding 38).

Vermoedelijk werd tijdens deze bouwphase tevens de zinkenroevendak-bedekking vervangen door bitumen (Afbeelding 5).

#### Fase 4 (1965) (Afbeelding 76 en Afbeelding 77)

Blijkens de bouwtekeningen uit 1965 werden in dat jaar een drietal luchtplaatsen aan de zuidzijde gerealiseerd, waarbij enkele cellen aan de zuidzijde werden uitgebouwd en de open ruimten van traliewerk aan de buiten- en bovenzij-

de voorzien werden. Van deze drie luchtplaatsen is er thans nog één behouden (Afbeelding 7).

De cellen werden via een korte dwarsgang direct achter de cellenhal ontsloten. Verder werden enkele vensters aangepast. Het eerste en tweede raam vanaf links in zuidgevel werden daarbij verlengd, terwijl het platte raam bovenin ter plaatse van de zesde cel vanaf de voorgevel vervangen werd door een gewoon raam. Dit raam is momenteel nog zichtbaar met een lichtere rode segment-boog.

Verder werden tijdens deze verbouwing toilet- en wasruimten gerealiseerd ter plaatse van de huidige wasruimte op alle drie de bouwlagen. Deze ruimten bestonden per verdieping uit een drietal toiletruimten en tien wastafels. Vermoedelijk werden tijdens deze fase de wanden tussen de te verbouwen cellen doorgebroken en ondersteund door een stalen balk.

Tenslotte had men tijdens deze verbouwing nog het plan om de wand tussen de cellenhal en ruimte B0.31 te verwijderen, doch dit onderdeel is niet uitgevoerd. Vermoedelijk werd hier tijdens deze fase of kort daarna een kleine sanitaire unit in de ruimte ingebouwd, een wc en wastafel, behorende bij de functie als vrouwenafdeling van deze cellenvleugel (Afbeelding 31).

#### *Fase 5 (1976) (Afbeelding 78 en Afbeelding 79)*

Blijkens de bewaard gebleven bouwvergunning werd in 1976 - de in 1948 gebouwde - smederij en doorgang naar de voormalige luchtkooien aan de zuidzijde gesloopt, waarbij het huidige gevelaanzicht ontstond.

In het interieur vonden nog enkele kleinere aanpassingen plaats. Hier werd een observatieruimte in de cellenhal op de begane grond tussen de cellen B0.05 en B0.06 gebouwd. De sporen van deze ruimte zijn momenteel nog herkenbaar aan de zone alwaar het pleisterwerk op de muren nog aanwezig is (tussen de vijfde en zesde cel op de begane grond). Een andere aanpassing betrof de inbouw van een balie in cel B0.01. De functie van deze balie is vooralsnog niet bekend.

#### *Fase 6 (1988) (Afbeelding 80 en Afbeelding 81)*

In 1988 werd het gehele complex aangepast in verband met diverse veiligheidseisen. De bewaard gebleven bouwvergunningstekeningen tonen zowel de bouw van de loopbruggen op de binnenplaatsen, als de inbouw van diverse brandscheidingen. De plannen werden vormgegeven door het bureau van irs. Vegter uit Leeuwarden.

Tijdens deze verbouwing werden de deuren met de patrijspoortjes in de blauwe kleurstelling als kenmerkende elementen ingebracht en werd het interieur aan

de nieuwe eisen aangepast.

De pui ter plaatse van de achtergevel, waarvan de sporen zich op de vloer en bovenliggende balk aftekenen, werd vermoedelijk in deze fase verwijderd. Een nieuwe pui werd gerealiseerd verder richting het oosten, waardoor de gang B1.39 (bouwdeel D) functioneel bij de cellenhal betrokken werd. Blijkens de bouwtekeningen waren er plannen om een brede trap naar de gang B1.39 – ter plaatse van de vroegere pui - aan de oostzijde te plaatsen, doch deze is niet gerealiseerd. De inbouw van een observatieruimte van de bewakers ter plaatse van de berging en voormalige doorgang naar de luchtkooien op de begane grond is één van deze wijzigingen. De observatieruimte tussen de cellen B0.05 en B0.06 werd vermoedelijk tegelijkertijd gesloopt.

In aansluiting op bovengenoemde zaken werden nog een tweetal luchtkooien aan de zuidzijde aangepast ten behoeve van de gang naar Bouwdeel B en de berging. Verder werd een cel verwijderd op de verdieping ten behoeve van de lichtbrug naar bouwdeel C. Verder werd de cellenhal gemoderniseerd. De ruimte werd witgesausd, de balustrades verhoogd en de fonteintjes op de galerijen werden dichtgezet. Verder werd het onderste venster in de hoge pui in de westelijke kopgevel aangepast, waarbij de stalen vensters vervangen werden door ventilatieschoepen in geribt veiligheidsglas.

#### *Fase 7 (1997) (Afbeelding 82)*

In de cellen werden de oude stalen roedenramen vervangen door de huidige grof gedetailleerde tweeruits ramen. Voorts werd ook het sanitair gemoderniseerd, waarbij de rvs units in de cellen werden ingebracht en de algemene toilet- en doucheruimten aangepast werden. Tevens werd de wc in de voorruimte van de vrouwenafdeling – ruimte B0.31 - verwijderd.

Ten behoeve van de brandveiligheid werden in het midden van de cellenhal wanden geplaatst – op de verdiepingen ter plaatse van de bewakersruimten - , voorzien van deuren met kleefmagneet.

#### *Fase 8 (2008)*

Bij de in gebruikname van het bouwdeel door Carex - waarbij de cellen individueel werven verhuurd - werden de deuren van de cellen voorzien van extra rvs sloten, waarbij de bestaande, oorspronkelijke sloten hun functie verloren.

Op de faseringsplattegronden vanaf pagina 85 zijn de diverse bouwfasen aangegeven.





## BESCHRIJVING VAN HET GEBOUW

### Exterieur

Bouwdeel I bestaat uit drie bouwlagen op een langgerekte rechthoekige plattegrond. De kopgevels (west- en oostgevel) worden beëindigd door met harsteen afgedekte tuitgevels, voorzien van een uitgemetselde kroonlijst waarvan de hardstenen kraagsteentjes van het fries getraptd zijn vormgegeven. De zestien gevelassen brede zijgevels bezitten boven de met zink beklede hardstenen bakgoot op hardstenen consoles een flauw zadeldak met een tweetal daklichten. Het metselwerk bestaat uit IJsselsteentjes in kruisverband met een grootte van 21,5 x 10,5 x 5 cm en een 10-lagenmaat van 58,5 cm, voorzien van een gesneden voeg. Tot circa 60 cm boven het uit iets gladdere, hardere steen bestaande trasraam, is het metselwerk voorzien van een platvol gevoegde cementvoeg (1988).

De *westgevel* (zie Afbeelding 4) bezit ter hoogte van de begane grond een laag venster onder een in rode baksteen uitgevoerde segmentboog, voorzien van een gietijzeren onderdorpel en traliewerk. Daarboven is over de hoogte van zowel de eerste als tweede verdieping een uit hardsteen opgebouwd venster aangebracht, vormgegeven als twee boven elkaar gelegen drielichten, overspannen door een met gele IJsselsteentjes ingevulde in rode baksteen uitgevoerde segmentboog. Ter hoogte van de eerste verdieping is het venster voorzien van horizontale lamellen (1988) van geribd veiligheidsglas, die ten behoeve van ventilatie geopend kunnen worden. In het bovenste gedeelte zijn drie stalen ramen gevat, met een 16-ruits vast onderraam en 4-ruits naar binnen kleppend bovenraam, beide uitgevoerd met verzwaarde middenstijl.

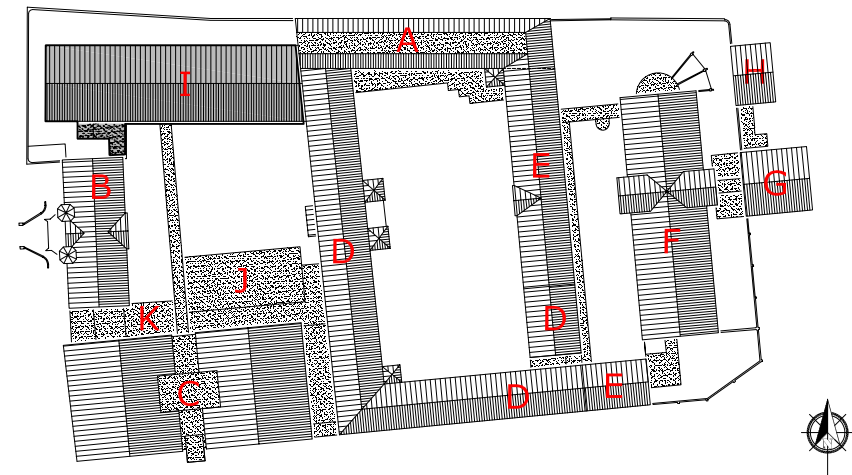
Behalve vervuilingssporen van oude elektraleidingen, bezit de gevel een zestal ventilatieopeningen, waarvan de bovenste twee – net onder de uitgemetselde kroonlijst – zijn uitgevoerd met een uitkragende rollaag aan de onderzijde.

De vensteropeningen in de *zuidgevel* (Afbeelding 6 en Afbeelding 10) zijn evenals als het venster in de voorgevel ter hoogte van de begane grond - voorzien van een segmentboog uit rode baksteen, een gietijzeren onderdorpel en traliewerk. De onderdorpel is hol en is aan de onderzijde voorzien van openingen ten behoeve van de ventilatie van de achterliggende cellen. De stalen ramen (1997) bezitten een vast onder- en kleppend bovenraam. Onregelmatig metselwerk in het onderste deel van de dagkanten en aan weerszijden van de onderdorpel geeft aan dat deze vensters later zijn verlengd (XXb). Juist onder de hardstenen consoles van de goot zijn over de volledige gevel tussen de

vensters – in de zwikken van de achterliggende gewelven - inboetingen zichtbaar. Ter plaatse van de derde tot en met vijfde vensteras vanaf links zijn een luchtplaats (1965), toilet en containerruimte (1988) en doorgang naar bouwdeel A (1988) gerealiseerd. Ter hoogte van de eerste verdieping sluit in het midden van de gevel een luchtbrug (1988) aan die de bouwdelen I en C verbindt. Een paars gepleisterd gedeelte van de gevel ter plaatse van de vijfde vensteras vanaf rechts geeft de plaats aan van de vroegere doorgang naar de luchtkooien, met links daarvan een inboeting in een lichtere steen. De deels in het pleisterwerk uitgespaarde vensteropening bezit duidelijk lichtere sporen van inboetwerk dan de overige vensters. Een viertal rechthoekige zinken hemelwaterafvoeren is verdiept in het muurvlak aangebracht.

De *oostgevel* wordt geheel door bouwdeel D aan het zicht onttrokken.

De *noordgevel* (zie Afbeelding 8) is vergelijkbaar met de reeds beschreven zuidgevel, met uitzondering van de diverse uitbouwen en sporen van doorgangen.





Afbeelding 4. Overzicht van de kopgevel (westgevel) van Bouwdeel I. Tot circa 60 cm boven het uit iets gladdere, hardere steen bestaande trasraam, is het metselwerk voorzien van een afwijkende platvol uitgevoerde cementvoeg (1988). Het venster in de voorgevel ter hoogte van de begane grond bezit als enige nog de oorspronkelijke hoogte van de openingen van bouwdeel I.



Afbeelding 5. Overzicht van de noordgevel in juni 1929. De vensters van de cellen bezaten hier nog hun oorspronkelijke hoogte. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPLA019



Afbeelding 6. Overzicht van het linker deel van de zuidgevel. Ter plaatse van de derde tot en met de vijfde gevelas van links zijn diverse aanbouwen gerealiseerd. Rechts nog een fragment van de luchtplaats (1965).



Afbeelding 7. Linker gedeelte van de zuidgevel in februari 1983. De meest linker luchtkooi is op dit moment nog aanwezig, de middelste herbergt de containerruimte en de rechter is opgenomen in de verbindingsgang naar bouwdeel B. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPB089



Afbeelding 8. Overzicht van de noordgevel gezien in de richting van bouwdeel A.



Afbeelding 9. Overzicht van de noordgevel gezien richting bouwdeel A in februari 1983. De vensters ter hoogte van de eerste en tweede verdieping waren voorzien van schermen. Tevens zijn twee verschillende fasen he-melwaterafvoeren zichtbaar: rechts een met cement afgevoegde ronde buis – zoals nu in de linker zijgevel van bouwdeel B nog aanwezig is – en meer naar links een rechthoekige hemelwaterafvoer met forse bevestigingsbeugels. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPB090



Afbeelding 10. Overzicht van het rechter deel van de zuidgevel. Ter hoogte van de eerste verdieping sluit in het midden van de gevel een luchtbrug (1988) aan die de bouwdelen I en C verbindt. Een paars gepleisterd gedeelte van de gevel ter plaatse van de vijfde vensteras vanaf rechts geeft de plaats aan van de vroegere doorgang naar de luchtkooien.



Afbeelding 11. Detail van de zuidgevel rechts van het midden. Hier bevond zich tot 1948 de doorgang naar de luchtkooien en tot 1976 naar de smederij op de binnenplaats. Links van het pleisterwerk bevindt zich een dichtzetting van een ronde ventilatieopening. De deels in het pleisterwerk uitgespaarde venster-opening bezit duidelijk lichtere sporen van inboetwerk dan de overige vensters. Dit zou verklaard kunnen worden door het feit dat de overige vensters in het tweede kwart van de twintigste eeuw werden verlengd.



Afbeelding 12. Overzicht van de smederij ter plaatse van de voormalige luchtplaatsen aan de zuidzijde van bouwdeel I in 1948, direct na het gereedkomen van de bouw. De werkplaats rechts op de voorgrond van de foto is getuige de steigers nog in aanbouw. De vensters van de cellen van bouwdeel I waren hier reeds verlengd. Het roevendak heeft hier reeds plaatsgemaakt voor bitumen, waarbij de zinken ventilatiekappen van de cellen behouden werden. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPLA032



Afbeelding 13. Zicht op de luchtplaats ten zuiden van bouwdeel I, zoals deze na de sloop van de smederij in 1976 was ontstaan, februari 1983. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPLB044



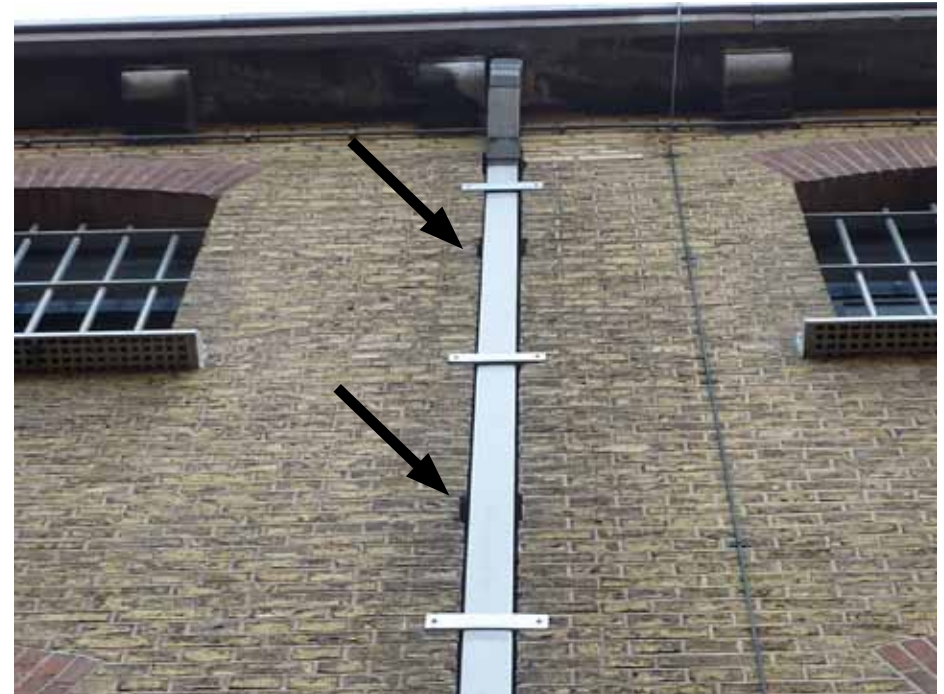
Afbeelding 14. Overzicht van een van de vensters in de zijgevels (noord- en zuidoost) ter hoogte van de eerste verdieping, met daarboven de hardstenen goot op consoles. De vensters zijn voorzien van een in rode baksteen uitgevoerde segmentboog, een gietijzeren onderdorpel en traliewerk. De stalen ramen (1997) bezitten een vast onder- en kleppend bovenraam. Onregelmatig metselwerk in het onderste deel van de dagkanten en aan weerszijden van de onderdorpel geeft aan dat deze vensters later zijn verlengd (XXb). Onder de goot zijn aan weerszijden van de vensters - in de zwikken van de achterliggende gewelven - inboetingen zichtbaar, mogelijk van oude ventilatieopeningen.



Afbeelding 15. Detail van de onderzijde van één van de onderdorpels. De onderdorpel is hol en aan de onderzijde voorzien van openingen ten behoeve van de ventilatie van de achterliggende cellen. Onregelmatig metselwerk aan weerszijden van de onderdorpel geeft aan dat deze vensters later zijn verlengd (XXb).



Afbeelding 16. Overzicht van het grote venster in de kopgevel ter hoogte van de eerste en tweede verdieping. Het onderste gedeelte van het venster is voorzien van horizontale lamellen (1988) van geribd veiligheidsglas, die ten behoeve van ventilatie geopend kunnen worden. In het door een hardstenen kalf gescheiden bovenste gedeelte zijn drie stalen ramen gevat, met een 16-ruits vast onderraam en 4-ruits naar binnen kleppend bovenraam, beide uitgevoerd met verzwaarde middenstijl. De stalen vensters bezitten verschillende kleuren glas (geel, groen en blauw).



Afbeelding 17. Eén van de hemelwaterafvoeren in de noord. De rechthoekige zinken hemelwaterafvoeren zijn verdiept in het muurvlak aangebracht. Ter plaatse van de pijlen bevinden zich bredere inkassingen, vermoedelijk geven deze de plaats aan van de manchetten van de oorspronkelijke ronde gietijzeren hemel-waterafvoeren.



### Cellenhal (ruimte B0.32, B1.38 en B2.38)

De cellenhal is een langwerpige ruimte die zich uitstrekt over de volledige lengte en hoogte van het gebouw. Vanuit de cellenhal worden via trappen, galerijen en loopbruggen alle aan de noord- en zuidzijde gelegen cellen en overige ruimten ontsloten.

De gemetselde wanden bestaan uit wit gesausde (XXd) IJsselsteentjes in kruisverband met gesneden voegen. De onderste vier lagen - waarvan er twee achter de blauw geschilderde cementplint (0,8 x 7,5 cm) wegvallen – bestaan uit een afwijkende rode steen. De oorspronkelijke tegelvloer op de begane grond is voorzien van een blauwe gietvloer (1997). De vloeren van de galerijen en loopbruggen op de verdiepingen bestaan uit Belgisch hardstenen platen van 1 x 2 meter en een dikte van 5 cm, voorzien van afgeronde kanten, op stalen I- en T- profielen. Rondom de vides zijn op de platen hardstenen plintjes van 5 x 2 cm aangebracht. De onderste laag van het aansluitende metselwerk van de wanden op de galerijen is zwart geschilderd. Het plafond wordt gevormd door ongesausde halfsteens troggewelfjes in schoon metselwerk op INP-liggers.

De met hanekammen beëindigde toegangen van de cellen bestaan uit houten kozijnen met ter aansluiting op het metselwerk architraaflatten voorzien van een hol en bol profiel. Op de begane grond zijn de architraaflatten op onregelmatige hoogte (ongeveer 6 cm) boven de vloer afgezaagd. Tussen de stijlen zijn hardstenen dorpels aangebracht. De houten celdeuren zijn voorzien van een kijkgat, schaftklep en (naam)kaartje. Boven het oorspronkelijke rechthoekige opdekslot is zeer recent (2007) een tweede slot aangebracht.

Het plafond wordt tweemaal onderbroken door een lichtstraat uit de bouwtijd (1894), met een lengte van vier plafondvelden. Aan de onderzijde zijn dwars op de doorgaande I-profielen ijzeren staven bevestigd met een onderlinge afstand van 15 cm. De kopschotten bestaan uit wit gesausd schoon metselwerk met

gesneden voegen. Aan één zijde zijn twee van de vier ramen voorzien van ventilatieschoepen, de overige ramen bezitten draadglas.

De trappen (1894) bestaan uit op stalen I-profielen bevestigde gegoten ijzeren driehoekige opengewerkte segmenten. De secundaire (1988) leuning bestaat uit verticale stalen strips met onder de T-vormige leuning

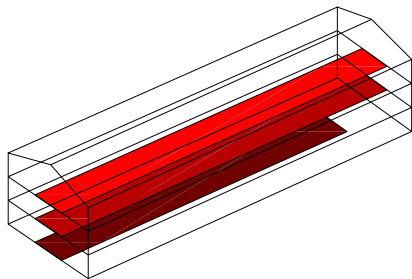
een viertal horizontale ronde staven (rond 2 cm). Ter plaatse van de huidige verticale strips tekenen zich sporen af van de bevestigingen van de oorspronkelijke leuning en balustrades.

De *noordwand* bezit op de begane grond naast twaalf celdeuren de toegang tot een lift (1997), een - secundair ingebroken – deur naar de wasruimte (1997) en een nieuwe deur in een oorspronkelijk kozijn die toegang geeft tot het daarnaast gelegen toilet (1997). Verdeeld over de lengte van de hal zijn juist onder de troggewelfjes een drietal luiken (1988) aangebracht, mogelijk ten behoeve van onderhoudswerkzaamheden aan de onder de kap aangebrachte installaties.

De *oostwand* (achtergevel) grenst aan de bouwdelen A en D en geeft via een recente deur (1988) met patrijspoortraampjes toegang tot de gang tussen beide bouwdelen. Ter hoogte van de eerste verdieping bevinden zich op de hardstenen dorpel ter plaatse van de achtergevel en de onderzijde van de balk ter ondersteuning van de invulling van de bovenliggende ontlastingsboog sporen van neuten van een vijftal stijlen.

In de *zuidwand* is rechts van de vierde cel van links over de volle breedte van een cel een uit houten stijl- en regelwerk opgebouwde uitbouw geplaatst (1988). Tussen de cellen B0.05 en B0.06 is pleisterwerk op het metselwerk aangebracht met daarin een luik en tekenen zich sporen van wandjes af. Rechts van de verhoogde toegang (1988) tot de gang B0.28 naar bouwdeel B zijn sporen zichtbaar van het dichtzetten van één van de celdeuren, waarbij de hanekam boven de doorgang gehandhaafd bleef. Op de eerste verdieping is links van de toegang tot cel B1.08 een kapstokplankje aangebracht, voorzien van een plat ojief en - oorspronkelijk – een vijftal knopjes. Links van het kapstokplankje bevindt zich een rechthoekige gemetselde inkassing en tekent zich op 45 cm boven de vloer een dichzetting (1988) van een nis af met een hoogte van 93 cm en breedte van 50 cm. Ter hoogte van de tweede verdieping is eenzelfde dichzetting zichtbaar, op de begane grond is hier een verdeelkast geplaatst (1988).

De *westwand* bestaat beneden uit een scheidingswand naar een afgezonderd gedeelte van de hal (ruimte B0.31). Ter hoogte van de eerste en tweede verdieping is een pui aangebracht in de voorgevel, die door twee verticale stijlen in drieën gedeeld wordt. In het onderste gedeelte van de pui bevinden zich in elk deel dertien horizontale lamellen (1988) uit geribt veiligheidsglas, die kunnen worden geopend ten behoeve van ventilatie van de hal. Ter hoogte van de tweede verdieping bevinden zich in de pui de oorspronkelijke stalen ramen, bestaande uit 16-ruits vaste onder- en 4-ruits naar binnen vallende bovenramen. De ramen zijn uitgevoerd met een verzwaarde middenstijl, zijn voorzien van



een olijf en bezitten ruiten in diverse kleuren glas. Boven het venster is, ter ondersteuning van het bovenliggende metselwerk een getoogde ontlastingsboog aangebracht.

De cellenhal wordt in het midden gedeeld door een houten stijl- en regelwerk wand (1997) met daarin op de eerste en tweede verdieping een toezichtruimte (1988), eveneens opgebouwd uit houten stijl- en regelwerk. Ter plaatse van de toezichtruimten zijn de loopbruggen verbreed en aan de bovenzijde afgewerkt met marmoleum. De wanden en deuren van deze (brand-)scheiding zijn ingevuld met draadglas.



Afbeelding 18. Overzicht van het oostelijke deel van ruimte B0.32 gezien richting het westen.



Afbeelding 19. Overzicht van het westelijke deel van ruimte B0.32 gezien richting het oosten.



Afbeelding 20. Detail van de onderzijde van de wand van de cellenhal. De gemetselde wanden bestaan uit wit gesausde (1988) IJsselsteentjes in kruisverband met gesneden voegen. De onderste vier lagen - waarvan er twee achter de blauw geschilderde cementplint (0,8 x 7,5 cm) wegvallen – bestaan uit een afwijkende rode steen. De oorspronkelijke tegelvloer met hardstenen borders op de begane grond is afgewerkt met blauwe gietvloer (1997).



Afbeelding 21. Eén van de trappen in de cellenhal. De trappen (1894) bestaan uit op stalen I-profielen bevestigde gegoten ijzeren driehoekige opengewerkte segmenten. De secundaire (1988) leuningen bestaan uit verticale stalen strips met onder de T-vormige leuning een viertal horizontale ronde staven (rond 2 cm). Oorspronkelijk waren hier leuningen met slechts 2 horizontale tussenstaven (vergelijk Afbeelding 29).



Afbeelding 22. Detail van de hardstenen platen van de galerijen op de vloeren van de eerste en tweede verdieping van de cellenhal. Rondom de vides zijn op de platen hardstenen plintjes van 5 x 2 cm aangebracht. De onderste laag van het aansluitende metselwerk van de wanden op de galerijen is zwart geschilderd. In tegenstelling tot de architraaflijsten van de deuren op de begane grond, lopen de architraaflijsten op de verdiepingen wel door tot de vloer.



Afbeelding 23. Zicht op de onderzijde van één van de twee daklichten. Dwars op de doorgaande I-profielen van de truggewelfjes zijn ijzeren staven bevestigd met een onderlinge afstand van 15 cm. De kopschotten bestaan uit wit gesausd schoon metselwerk met gesneden voegen. Aan één zijde zijn twee van de vier ramen voorzien van ventilatieschoepen, de overige ramen bezitten draadglas.



Afbeelding 24. Zicht op de binnenzijde van het venster in de voorgevel (richting het westen) vanaf de loopbrug ter hoogte van de tweede verdieping (B2.38). In het on-derste gedeelte van de pui bevinden zich horizontale lamellen (1988) uit geribt veiligheidsglas, met daarvoor stalen roosters. Ter hoogte van de tweede verdieping bevinden zich de oorspronkelijke stalen ramen. Boven het venster is, ter ondersteuning van het bovenliggende metselwerk, een getoogde ontlastingsboog aangebracht.



Afbeelding 25. Detail van de binnenzijde van de stalen ramen in het venster ter hoogte van de tweede verdieping (B2.38), bestaand uit 16-ruits vaste onder- en 4-ruits naar binnen vallende bovenramen. De ramen zijn uitgevoerd met een verzwaarde middenstijl, zijn voorzien van een ojief en bezitten ruiten in diverse kleuren en soorten glas.



Afbeelding 26. Aanzicht vanuit de hal van één van de deuren naar de cellen. Op de begane grond zijn de architraaflossen op onregelmatige hoogte (ongeveer 6 cm) boven de vloer afgezaagd. De houten celdeuren zijn voorzien van een kijkgat, schaftklep en (naam)plaatje. Boven het oorspronkelijke rechthoekige opdekslot is zeer recent (2007) een tweede slot aangebracht. Elke cel bezit een eigen stoppenkastje.



Afbeelding 27. Detail van het slot van één van de celdeuren. Door het aanbrengen van het tweede slot, heeft het oorspronkelijke slot zijn functie verloren.



Afbeelding 28. Overzicht van de cellenhal in 2009. De scheidingswand met toezichtruimten deelt de cellenhal in tweeën.



Afbeelding 29. Overzicht van de cellenhal in 1959. Hier is de oorspronkelijk tegelvloer nog in het zicht, evenals de balustrades en de fonteintjes op de eerste en tweede verdieping links van cellen B1.08 en B2.08. Hiervan zijn nu de dichtzettingen zichtbaar met rechts daarvan de sparing ten behoeve van de afvoer. Het onderste deel van het venster in de westgevel was nog niet voorzien van ventilatieschoepen. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: BDO0421

### Hal westzijde begane grond (ruimte B0.31)

Aan de westzijde van de begane grond van bouwdeel I bevindt zich, bereikbaar via cellenhal B0.32, een separate ruimte die de vier meest westelijke cellen ontsluit. Het betreft hier de zone met de vier oorspronkelijke strafcellen, die later als vrouwenafdeling is ingericht.

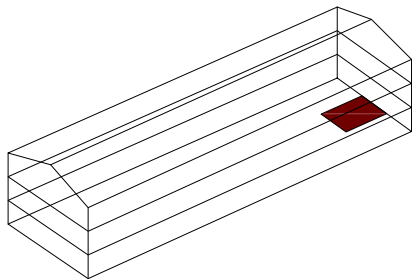
De gemetselde wanden bestaan uit wit gesausde (1988) IJsselsteentjes in kruisverband met gesneden voegen, aan de onderzijde voorzien van een blauw geschilderde gecementeerde plint. De oorspronkelijke tegelvloer is voorzien van een blauwe gietvloer (1997). Het plafond wordt gevormd door ongesausde halfsteens troggewelfjes in schoon metselwerk op INP-liggers.

De met hanekammen beëindigde toegangen van de vier cellen zijn op dezelfde wijze vormgegeven als die in de grote cellenhal, met uitzondering van het zeer recent aangebrachte slot, dat hier ontbreekt.

In de *oostwand* bevindt zich de doorgang naar cellenhal B0.32. De gemetselde deuropening is voorzien van vellingkanten - beëindigd door kapelletjes - en wordt overspannen door een segmentboog. De getoogde bovendorpel van het kozijn is aan de binnenzijde afgeschuind.

De *westwand* (voorgevel) bezit een laag venster onder een segmentboog, met daarin een 10-ruits vast stalen raam. De holle gietijzeren onderdorpel is voorzien van een viertal klepjes, die ten behoeve van ventilatie kunnen worden opengezet.

Centraal in de ruimte, tegen de westgevel, bevindt zich een afvoerputje, waarvan de deksel door middel van een ketting aan de wand is bevestigd.

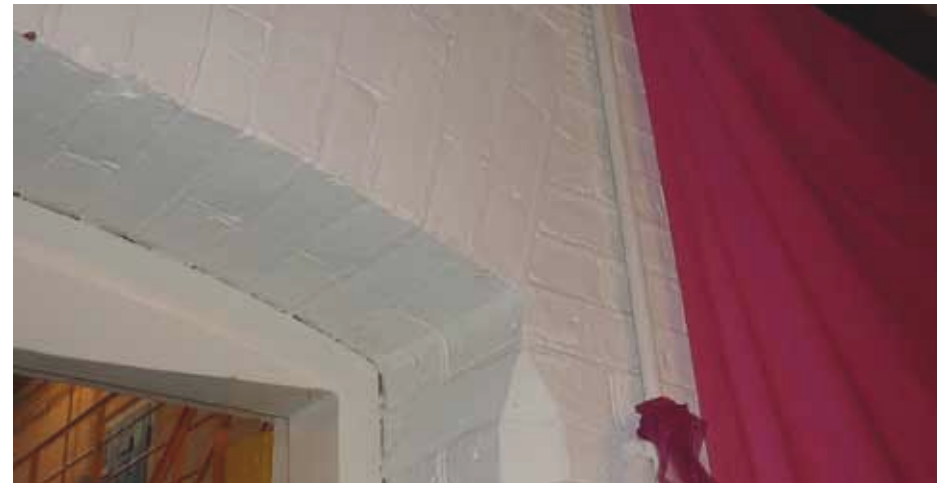


Afbeelding 30. Overzicht van ruimte B0.31 gezien richting het westen (voorgevel).





Afbeelding 31. Overzicht van ruimte B0.31 gezien richting de voorgevel in februari 1983. ('De vroegere vrouwenafdeling in de B-vleugel van de voormalige Strafgevangenis.') De wanden waren nog niet wit gesausd en ook de tegelvloer was nog in het zicht. Het toilet bevond zich in de grootste van de twee ruimtes tegen de buitengevel (1965). De hanekam boven de celdeur en de segmentboog boven het buitenvenster zijn, net als in de voorgevel, in een donkerde – hoogstwaarschijnlijk rode – baksteen uitgevoerd. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPLB075



Afbeelding 32. Onder- en bovendetail van de deur naar de cellenhal B0.32. De gemetselde deuropening is voorzien van vellingkanten - beëindigd door kapelletjes - en wordt overspannen door een segmentboog. De getoogde bovendeur van het kozijn is aan de binnenzijde afgeschuind.



Afbeelding 33. Detail van de onderdorpel van het raam in de voorgevel. De holle gietijzeren onderdorpel is voorzien van een viertal klepjes, die ten behoeve van ventilatie kunnen worden opengezet. In de cellen was eenzelfde systeem aanwezig, maar dit werd bij het vervangen van de vensters afgedekt door een blauwe stalen plaat.

**Cel** (ruimten B0.01 t/m B0.26, B1.01 t/m B1.29 en B2.01 t/m B2.30)

De cellen in bouwdeel I zijn gelegen aan de noord- en zuidzijde van de vleugel, verdeeld over drie bouwlagen. In totaal bezit de vleugel 85 cellen (26 cellen op de begane grond, 29 op de eerste en 30 op de tweede verdieping). De hieronder behandelde cel (ruimte B0.17) is representatief voor de cellen in dit bouwdeel.

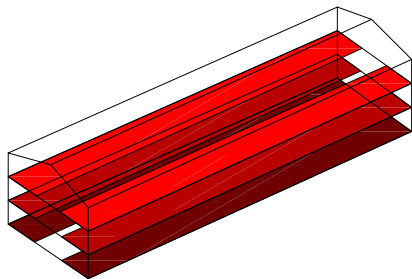
De rechthoekige cel meet ongeveer 2,7 bij 4 meter en is gelegen aan de linker zijgevel (noordzijde).

De wanden zijn opgetrokken uit wit gesausd (1948) schoon metselwerk in kruisverband. De oorspronkelijke cementvloer is voorzien van een blauwe gietvloer (1997) met opstaande rand. Het plafond wordt gevormd door een halfsteens segmentbooggewelf.

De *noordwand* (buitengevel) bezit één venster onder een segmentboog. Het stalen kozijn is recent (1997) en bestaat uit een vast boven- en kiepend onder-raam. Het venster is aan de buitenzijde voorzien van tralies. De oorspronkelijke ventilatieopeningen in de onderdorpel zijn afgedekt door middel van een blauwe stalen plaat. Onder het venster is een plaatradiator aangebracht.

De toegang tot de cel bestaat uit een dikke houten deur met kijkgat en schaftklep in de *zuidwand*. Aan de binnenzijde is de deur voorzien van een stalen plaat. De gemetselde deuropening is voorzien van vellingkanten en wordt overspannen door een segmentboog met daarboven een ronde ventilatieopening. Aan de rechter zijde van deze wand bevindt zich een aan de onderzijde wit betegelde (1997) installatieschacht, waartegen een roestvrijstalen gecombineerd wastafel- en toiletmeubel (1997) is geplaatst. Aan de bovenzijde van de verder gepleisterde schacht is een ventilatierooster aangebracht.

De overige inrichting bestaat uit een bureau en kast van multiplex (1997) en een prikbord.



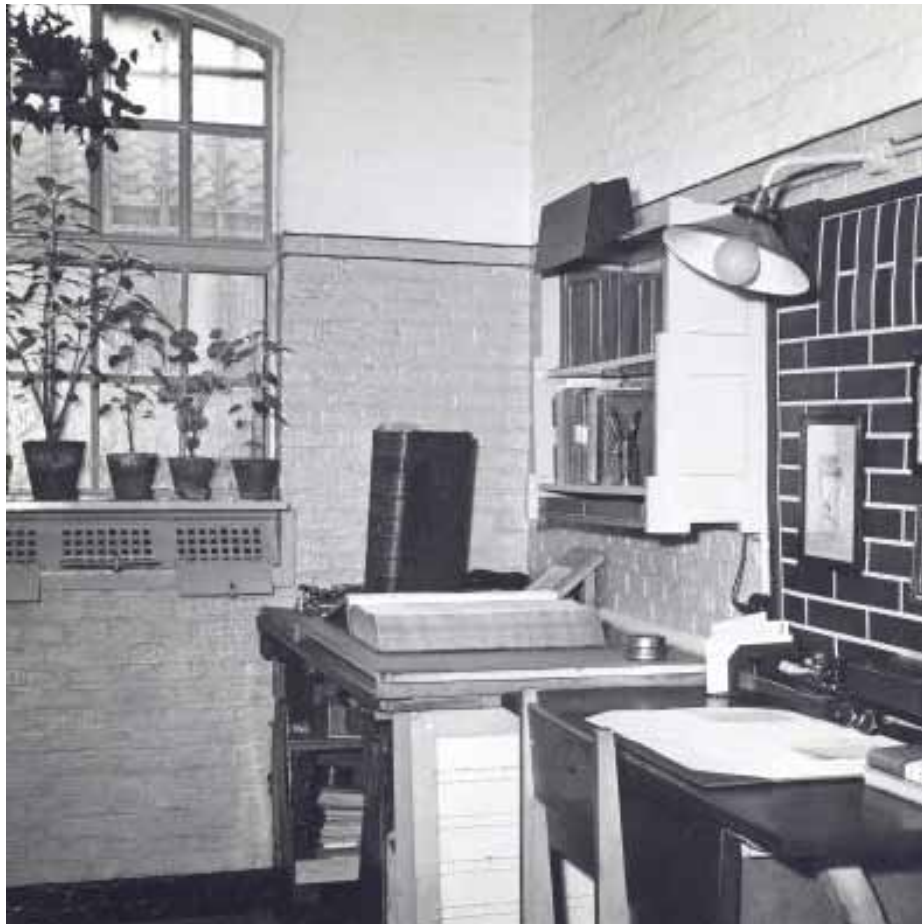
Afbeelding 34. Overzicht van ruimte B0.17 gezien richting de linker zijgevel.



Afbeelding 35. Overzicht van ruimte B0.17 gezien richting de cellenhal B0.32.



Afbeelding 36. Detail van voorgaande afbeelding. Het houten kozijn van de celdeur bevindt zich in een gemetselde doorgang die wordt overspannen door een strekse boog. De hoeken van het metselwerk zijn voorzien van vellingkanten, beëindigd door kapelletjes. Boven de deur is een ronde (ventilatie)opening aangebracht..



Afbeelding 37. Interieur van één van de cellen in 1948. Het venster bezat hier nog roedenramen en ventilatieopeningen in de onderdorpel. Door middel van de klepjes kon de gevangene zelf de hoeveelheid ventilatielucht bepalen. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPLA031



Afbeelding 38. Interieur van één van de cellen in 1959. Deze afbeelding geeft een beeld van de inrichting van de cel. Achter het gordijn bevond zich een opklapbed. De kast (1948) links van het venster onttrok het privaat aan het zicht. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: BDO0588

### Luchtplaats (ruimte B0.30)

De luchtplaats bevindt zich aan de zuidzijde ter plaatse van de derde cel van-af de voorgevel (westen).

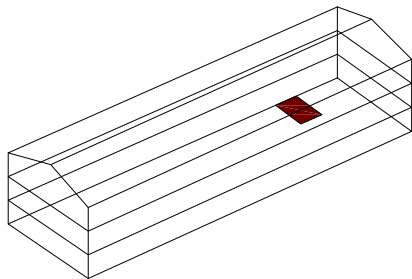
Ten behoeve van het realiseren van de langwerpige luchtplaats (1965) werd de buitengevel van de cel doorgebroken en uitgebouwd richting het zuiden.

De gepleisterde wanden zijn afgewerkt met een terracotta bruine verf en zijn voorzien van graffiti. De vloer bestaat voor het grootste deel uit een cementvloer. Ter plaatse van de doorgang naar de cellenhal zijn nog grijs – wit gemêleerde vloertegels van 15 x 15 cm (1965) aanwezig. Het plafond wordt gevormd door een eveneens gepleisterd terracotta bruin segmentbooggewelf.

In de *noordwand* bevindt zich de doorgang naar de cellenhal. Deze is niet getoogd en voorzien van vellingkanten als de overige doorgangen. In de linker bovenhoek is een rechthoekige opening aangebracht. Aan de rechter zijde van deze wand bevindt zich een kleine installatieschacht.

De *zuidwand* bestaat uit twee anderhalfsteens penanten (1965) met daarop een latei die de bovenliggende gevel ondersteunt.

De zijwanden van de luchtplaats buiten de linker zijgevel bestaan uit bakstenen van 20,5 x 10 x 5 cm met een 10-lagenmaat van 62 cm in kruisverband. Zowel de zuid- als de bovenzijde zijn voorzien van traliewerk.



Afbeelding 39. Overzicht van ruimte B0.30 gezien richting de cellenhal B0.32.



Afbeelding 40. Overzicht van ruimte B0.30 gezien richting de buitengevel (zuidzijde).



Afbeelding 41. Detail van de vloer ter plaatse van de scheidingswand met de cellenhal.

**Gang naar bouwdeel B en aansluitende ruimten** (ruimten B0.28, B0.29 en B07.1 t/m B07.4)

Ter plaatse van de – voormalige – vierde en vijfde cel vanaf de voorgevel bevinden zich enkele opslagruimten en een verbindingsgang naar bouwdeel B. De ruimten zijn gedeeltelijk uitgebouwd richting het zuiden (ten behoeve van de luchtplaatsen in 1965 en vervolgens in 1988 ten behoeve van de verbindingsgang).

De langwerpige gang bestaat uit twee delen: een gedeelte binnen het volume van bouwdeel I en een gedeelte ten zuiden daarvan.

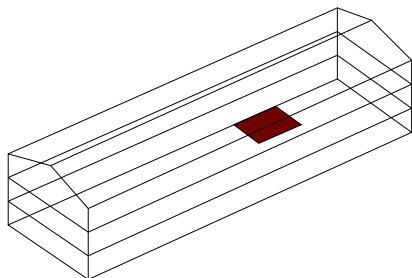
De wanden van het eerste gedeelte zijn opgetrokken uit lichtblauw gesausd (1988) metselwerk in kruisverband. De oorspronkelijke cementvloer is voorzien van een blauwe gietvloer (1997) zonder plint. Het plafond wordt gevormd door een lichtblauw gesausd halfsteens segmentbooggewelf.

In de wit gesausde *noordwand* bevindt zich de doorgang naar de cellenhal. Deze bevindt zich op de plaats van de voormalige celdeur, maar is verhoogd en voorzien van een eenvoudig kozijn (1988) met patrijspootdeur onder een stalen latei, waarbij de vellingkanten deels werden weggefreest en aangesmeerd. De aansluiting van de wanden op de vloer is voorzien van lichtblauwe cementtegeltjes van 15 x 15 cm en een dikte van 1 cm. In de linker bovenhoek is een rechthoekige opening aangebracht. De installatieschacht aan de rechterzijde ontbreekt in deze ruimte.

Ter plaatse van de *zuidgevel* (linker zijgevel) zijn twee anderhalfsteens penanten (1965) aangebracht met daarop een latei die de bovenliggende gevel ondersteund.

Het buiten de zuidgevel gelegen gedeelte van de gang (1988) is aan de binnenzijde voorzien van pleisterwerk, wederom zijn hier ter plaatse van de gietvloer geen plinten aangebracht. De diverse ruimten ten westen van de gang worden

ontsloten door middel van - secundaire - doorgangen in de tussenwand van de voormalige cellen (ruimte B07.3) en luchtplaatsen (B07.4 en B0.29), uitgevoerd met patrijspootdeuren, hardstenen neuten en dorpels en betonnen lateien (1988). Het meest zuidelijke gedeelte van de gang (1988) bezit twee buitendeuren voorzien van patrijspooten.



De wanden van de berg ruimten zijn voorzien van pleisterwerk en de vloer van een blauwe gietvloer zonder plinten. Het plafond bestaat uit blauw geschilderde multiplex platen.



Afbeelding 42. Overzicht van ruimte B0.28 gezien richting de cellenhal B0.32.





Afbeelding 43. Overzicht van ruimte B0.28 gezien richting bouwdeel B (zuiden).



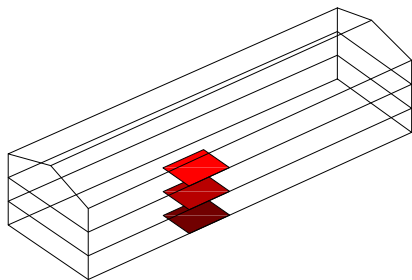
Afbeelding 44. Overzicht van ruimte B07.4 gezien richting het westen.

**Douches en toiletten** (ruimten B0.34 t/m B0.39, B1.31 t/m B1.36 en B2.32 t/m B2.36)

De douche- en toiletruimten bevinden zich op alle drie de verdiepingen aan de noordzijde van bouwdeel I ter hoogte van de voormalige zevende en achtste cel vanaf rechts.

De drie boven elkaar gelegen rechthoekige toiletruimten zijn direct vanaf de cellenhal toegankelijk. De wanden zijn geheel betegeld met een witte tegel van 15 x 15 cm (1997). De tegels van de vloer zijn grijs gespikkeld, 10 x 10 cm en voorzien van een grijze voeg. Het verlaagde houten plafond is voorzien van een rechthoekig onderhoudsluikje. De deur naar de cellenhal is recent, maar is wel in een ouder kozijn – naar één van de voormalige cellen – geplaatst. Het fonteintje en toilet zijn recent en worden van water voorzien door middel van opdekkingen.

De wasruimtes zijn gelegen aan de buitengevel en bezitten een drietal afzonderlijke doucheruimten (1997). De afwerking van de ruimte (1997) is gelijk aan de toiletruimte, met witte wandtegels van 15 x 15 cm tot 1,9 meter en grijze vloertegels. Het plafond bestaat uit twee wit gesausde segmentbooggewelven, ondersteund door een stalen onderslagbalk (1965).



Afbeelding 45. Overzicht van ruimte B2.36.



Afbeelding 46. Overzicht van ruimte B0.35, gezien richting de noordgevel.



Afbeelding 47. Overzicht van het interieur van één van de wasruimten, zoals deze in 1965 werden gerealiseerd in bouwdeel I. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPB024

**Bewakersruimte** (ruimte B0.27)

Ter plaatse van de voormalige doorgang naar de wandelplaatsen en de berg-ruimte ten westen daarvan bevindt zich op de begane grond een bewakersruimte, gedeeltelijk uitgebouwd in de cellenhal.

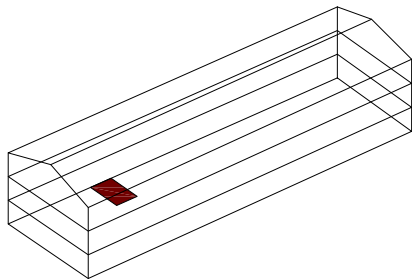
De rechthoekige ruimte meet ongeveer 2,7 bij 4 meter en is gelegen aan de rechter zijgevel (zuidzijde).

De vloer is voorzien van tapijttegels en een houten plint (XXd). Het plafond wordt gevormd door twee halfsteens segmentbooggewelfjes.

De *noordwand* bestaat uit een houten stijl- en regelwerk wand (1988) voorzien van draadglas, die circa één meter in de cellenhal is uitgebouwd. De ontsluiting van de ruimte op de cellenhal wordt gevormd door een schuifdeur.

De oostwand - de voormalige doorgang naar wandelplaatsen - is opgetrokken uit wit gesausd schoon metselwerk in kruisverband. Aan de westzijde - de voormalige berging - is de wand voorzien van pleisterwerk.

De *zuidwand*, de binnenplaatsgevel, bezit een muurdam - de voormalige scheidingswand tussen doorgang en berging -, met links daarvan een houten pui (1976) met venster en rechts een blind gedeelte.



Afbeelding 48. Zicht op het in de cellenhal uitgebouwde gedeelte van ruimte B0.27.



Afbeelding 49. Detail van de schuifdeur naar de bewakerruimte B0.27.



Afbeelding 50. Interieur van ruimte B0.27.

### Portaal luchtbrug naar bouwdeel C (ruimte B1.32)

Ter plaatse van de – voormalige – achtste cel vanaf de voorgevel bevindt zich aan de zuidzijde van het bouwdeel een portaal dat toegang geeft tot de luchtbrug naar bouwdeel C.

De rechthoekige ruimte heeft dezelfde afmetingen als de cellen (ongeveer 2,7 bij 4 meter).

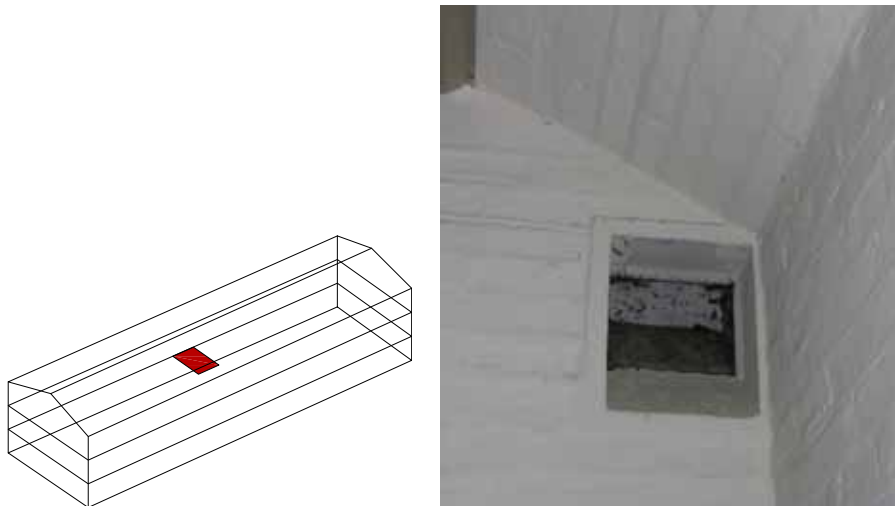
De wanden zijn opgetrokken uit wit gesausd schoon metselwerk in kruisverband. De oorspronkelijke cementvloer is voorzien van een blauwe gietvloer (1997) zonder plint. Het plafond wordt gevormd door een wit gesausd halfsteens segmentbooggewelf.

In de wit gesausde *noordwand* bevindt zich de doorgang naar de cellenhal. Deze bevindt zich op de plaats van de voormalige celdeur, maar is verhoogd en voorzien van een eenvoudig kozijn (1988) met patrijspootdeur. In de rechter onder- en bovenhoek zijn rechthoekige openingen aangebracht. Deze behoren waarschijnlijk tot het oorspronkelijke individuele ventilatiesysteem van de cellen (1894).

Ter plaatse van de *zuidgevel* (linker zijgevel) is een stalen portaal (1988) in de gevel ingebroken, dat toegang geeft tot de luchtbrug naar bouwdeel C.



Afbeelding 51. Overzicht van het portaal richting de cellenhal (noorden).



Afbeelding 52. Detail van de rechthoekige ventilatieopening in de rechter bovenhoek.

## Kap

De kapconstructie bestaat uit een eenvoudig flauw hellend zadeldak, waar de vuren daksporen door de bouwmuren en enkele gordingen op standvinken ondersteund worden. Ten gevolge van het hoogteverschil tussen de hogere centrale cellenhal en de lagere cellen aan weerszijden is een compartimentering in de zolderruimten gecreëerd.

Boven de cementvloeren op de troggewelven van de cellen rusten de daksporen op de muurplaat op de buitengevel en bouwmuur van de cellenhal, en worden slechts door één gording op een reeks standvinken in het midden ondersteund. Deze zolderruimten zijn middels luiken in de langswanden in de cellenhal toegankelijk.

De zolderruimte boven de cellenhal is slechts van buitenaf toegankelijk middels een dakluik. Hier worden de daksporen ondersteund middels een muurplaat op de bouwmuur van de cellenhal en worden deze in het midden door een nokgording op standvinken gedragen.



Afbeelding 53. Zicht in de kapconstructie boven één van de cellen. De daksporen liggen op de muurplaat en de bouwmuur van de de cellenhal en worden in het midden door een extra gording op standvinken ondersteund. Foto: Dhr. Bastiaans, Monumentenwacht Overijssel en Flevoland / Drenthe 2009.

Afbeelding 54. Zicht in de kapconstructie boven de centrale cellenhal. De nokgording wordt door een reeks standvinken gedragen. De bovenzijde van de troggewelven zijn vlak afgewerkt middels een cementvloer. Foto: Dhr. Bastiaans, Monumentenwacht Overijssel en Flevoland / Drenthe 2009.



Afbeelding 55. Zicht in de kapconstructie boven de cellen met een moderne ventilatie-installatie. Foto: dhr. Bastiaans, Monumentenwacht Overijssel en Flevoland / Drenthe 2009.



Afbeelding 56. Zicht vanuit de zolderruimte boven de cellen naar de ruimte boven de cellenhal. Detail van de muurplaat op de bouwmuur van de cellenhal, die de daksporen halverwege het zadeldak ondersteunt. Foto: Dhr. Bastiaans, Monumentenwacht Overijssel en Flevoland / Drenthe 2009.







## MONUMENTWAARDE VAN HET GEBOUW

Een bouwhistorisch onderzoek is een middel om te komen tot een gefundeerde waardering van het pand. Deze waardering wordt meestal uitgedrukt aan de hand van de volgende indeling in categorieën:

Categorie 1: hoge monumentwaarde, behoud noodzakelijk

Categorie 2: positieve monumentwaarde, behoud wenselijk

Categorie 3: indifferente monumentwaarde, aangepaste vervanging mogelijk

### Stedenbouwkundige situering : categorie 2

De situering van de vleugel met de aangrenzende ommuring is beeldondersteunend voor de bebouwing aan de Keizersgracht en het Blokhuisplein (categorie 2).

De vleugel is voorts eveneens beeldondersteunend voor de bebouwing rondom het eerste voorplein (categorie 2).

### Bouwmassa : categorie 1, 2 & 3

De waardering van de bouwmassa is in dit geval hoger dan die van de reeds genoemde stedenbouwkundige waardering. Hierbij bezitten vrijwel alle 19de-eeuwse gebouwen een hoge monumentwaarde (categorie 1). De uitgebouwde luchtplaatsen aan de zuidzijde bezitten een positieve monumentwaarde (categorie 2), terwijl de loopbrug uit 1988 een indifferente monumentwaarde bezit (categorie 3).

### Constructie : categorie 1, 2 en 3

De waardering van de constructie komt in grote lijnen overeen met de genoemde waardering van de bouwmassa's. De hoofdvleugels bezitten een monumentale constructie (categorie 1). Hier zijn met name de gewelven van de cellen, de gaanderijen van de centrale hal, alsmede de gewelven en lantaarns in het dak waardevolle elementen.

De uitbouwen aan de zuidzijde bezitten een positieve monumentwaarde (categorie 2) en de loopbrug aan de binnenplaatszijde is indifferent (categorie 3).

### Exterieur : categorie 1,2 en 3

De waardering van het exterieur komt exact overeen met de reeds besproken bouwmassa en constructie. Behalve de ouderdom van de cellenvleugel uit 1894 wordt de grondslag voor deze hoge waardering mede gevormd door de

kwalitatief goede en zorgvuldige detaillering van de diverse onderdelen, waaronder het metselwerk met gesneden voegen, vensteropeningen met ontlastingsbogen en ventilatieraamdorpels en uitkragende gootlijst (categorie 1).

De uitgebouwde luchtplaatsen dateren uit 1965 en werden in verzorgd traditioneel metselwerk in kruisverband opgetrokken (categorie 2). De bouwdelen van ná 1965, zoals de loopbrug, zijn zuiver utilitair van aard en bezitten geen monumentwaarde (categorie 3).

### Interieur : categorie 1,2 en 3

Het bouwdeel bezit ruimten in deze drie categorieën.

In de cellenvleugel zijn met name de cellen en de centrale hal waardevol (categorie 1). Deze ruimten bezitten nog de oorspronkelijke indeling en veelal ook de daarbij behorende oorspronkelijke detaillering en afwerking (1894). Bij de centrale hal dateren het oorspronkelijke metsel- en voegwerk, de onder de huidige gietvloer nog aanwezige hardstenen platen en vloertegels, de celdeuren met aftimmeringen, de gaanderijen met hardstenen vloerplaten, de gietijzeren trappen, alsmede de plafondconstructie met lichtkappen nog uit de bouwtijd en bezitten een hoge monumentwaarde. Voor de individuele cellen zijn behoudens de monumentale muur- en gewelfconstructies de deuren en oudste ventilatieroosters van belang (categorie 1).

Van de drie uitgebouwde luchtplaatsen uit 1965 is de meest westelijk nog behouden. Het 'interieur' van deze luchtplaats, met traliewerk, vertegenwoordigt als zodanig een positieve monumentwaarde (categorie 2).

De overige ruimten van dit bouwdeel bezitten een indifferente monumentwaarde (categorie 3). Het betreft hier onder andere de recente indelingen van de doucheruimten (1997), de glazen wachthokjes in de centrale hal (1988), alsmede de brandscheidingswanden in de centrale hal (1997). Voorts zijn ook de wijzigingen uit 1988 aan de luchtplaatsen, alwaar één van de plaatsen gedicht werd en een gang werd doorgetrokken, indifferent.

Van de hiervoor genoemde centrale hal en cellen zijn enkele recente wijzigingen eveneens indifferent. Het betreft hier in de centrale hal de gietvloer op de oorspronkelijke hardstenen vloerplaten en vloertegels, de ventilatie-schoepen in het raam van de voorgevel, het sauswerk op de oorspronkelijk schoonmetselwerk wanden, alsmede de in 1988 vervangen leuningronden rondom de gaanderijen en trappen (categorie 3). In de cellen zijn de huidige vloerafwerking, recente stalen ramen en rvs sanitaire toestellen indifferent (categorie 3).



## AANBEVELINGEN VOOR NADER ONDERZOEK

Het bouwdeel werd reeds als onderdeel van de bouwhistorische verkenning van het bureau Baac uit 2008 onderzocht. Desondanks kunnen een drietal aanbevelingen voor nader onderzoek worden genoemd, die bij een eventuele toekomstige functie-wijziging en daarmee gepaard gaande verbouwing van het complex nuttig danwel noodzakelijk zijn.

### *Kleuronderzoek*

Voor zover bekend heeft er tot op heden nog geen systematisch kleuronderzoek in het gebouw plaatsgevonden. Tijdens het veldwerk is gebleken dat er verspreid door het gebouw nog oudere afwerkklagen zich bevinden. Voorbeelden zijn de trap, de kozijnen, deuren en enkele balklagen. Deze zouden onderzocht kunnen worden, zodat meer bekend wordt over de eerdere afwerkingen van het interieur.

### *Archeologisch onderzoek*

Indien sloop- en/of graafwerkzaamheden op het terrein plaatsvinden, dient men rekening te houden met een archeologisch onderzoek.

### *Archivalisch onderzoek*

In het kader van deze rapportage werd slechts beperkt archiefonderzoek verricht. Dit beperkte zich tot het archief van bouw- en woningtoezicht van de gemeente Leeuwarden, het archief van het Historisch Centrum Leeuwarden, het archief van het Frysk Histoarysk en Letterkundich Sintrum 'Tresoar' te Leeuwarden en het Nationaal Archief te 's-Gravenhage. Mogelijk kunnen middels aanvullend archiefonderzoek de in het bestek uit 1892 genoemde detailtekeningen alsnog achterhaald worden.



## AANBEVELINGEN VOOR RESTAURATIE EN HERGEBRUIK

In aansluiting op het voorgaande zijn aanbevelingen te geven voor een toekomstige restauratie of verbouwing van het bouwdeel. Deze aanbevelingen zijn er op gericht om de in het bouwdeel aanwezige – deels verborgen – kwaliteiten te versterken, dan wel terug te laten komen. De aanbevelingen staan derhalve geheel los van de mogelijkheden of beperkingen die een eventuele toekomstige verbouwing qua programma en budget biedt.

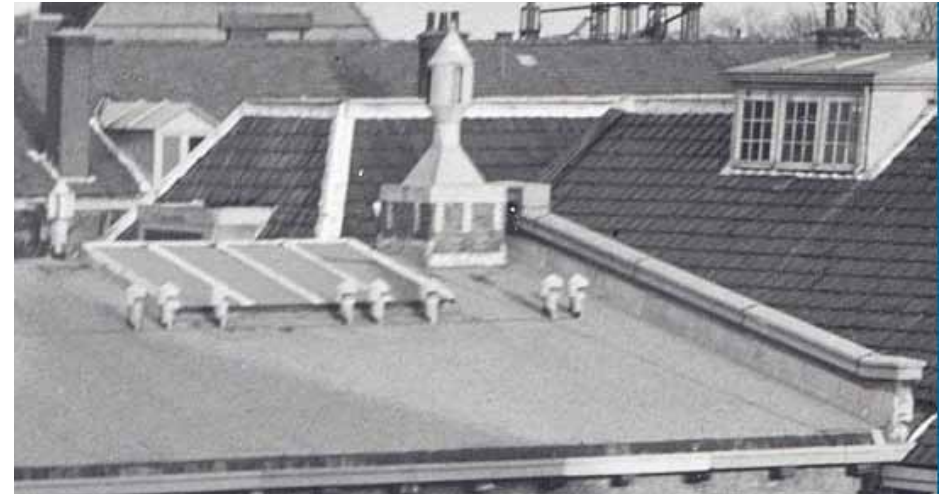
### Exterieur

Het exterieur van het bouwdeel is in grote lijnen nog gaaf. De in 1988 aangebouwde gang naar de binnenplaats op de eerste verdieping doet afbreuk aan de beleving van de vleugel en zou bij voorkeur verwijderd moeten worden. De gang in metselwerk op de begane grond naar het aangrenzende bouwdeel B – eveneens van een indifferente monumentwaarde – is vrij neutraal qua architectuur.

De raamopeningen van de cellen werden verlengd (XXb), terwijl de stalen roedenramen zelf in 1997 vervangen werden door eenvoudige, doch vrij grof gedetailleerde 2-ruits ramen. Het herstel van de voormalige roedenverdeling in ijzer zou zowel het exterieur als het interieur van de cellen zeer ten goede komen.

De hemelwaterafvoeren werden sinds de bouw gewijzigd. Hier waren gietijzeren ronde hemelwaterafvoeren met stevige ijzeren aangegoten oren aanwezig, die thans door zinken rechthoekige buizen vervangen zijn. De gietijzeren buizen – nog steeds vanuit Engeland leverbaar – zouden desgewenst aangebracht kunnen worden, teneinde het beeld van de laat 19<sup>de</sup>-eeuwse architectuur te completeren.

Het dak was oorspronkelijk uitgevoerd als een zinken roevendak. Het huidige bitumen dak zou door een dergelijk zinken roevendak vervangen kunnen worden. Het dak was oorspronkelijk voorzien van een reeks zinken ventilatiepijpjes. Herstel hiervan is te overwegen, indien bij een functiewijziging extra rookgasafvoeren of andere ventilatievoorzieningen in het dakvlak zouden moeten worden aangebracht. Op het eind van de cellenhal was op de nok een grotere ventilatiepijp aangebracht, zodat voor eventueel grootschaligere uitblaasvoorzieningen deze elementen als inspiratiebron zouden kunnen dienen. Afbeelding 57 geeft een goed beeld van beide typen ventilatiepijpen.



Afbeelding 57. Detail van Afbeelding 12.+ De ventilatiepijpen van de individuele celventilatie en een grotere ventilatiekap, behorend bij de centrale hal. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPLA032



Afbeelding 58. Detail van een vergelijkbare ventilatiekap op één van de vleugels van de gevangenis aan het Wolvenplein te Utrecht.

### *Cellenhal*

De cellenhal bevat enkele wachthokjes en binnenwanden uit respectievelijk 1988, 1997. Deze hokjes en wanden zijn destijds puur utilitair ontworpen om de bruikbaarheid te vergroten, zij bezitten geen wezenlijk architectonische of historische waarde. Daarnaast doen zij afbreuk aan de kwaliteit van de oorspronkelijke, grotere cellenhal waarin zij werden aangebracht. Het verwijderen van deze secundaire binnenwanden, met de wachthokjes op de gaanderijen, zou de ruimtelijkheid van deze ruimte ten goede komen.

De vloer is voorzien van een gietvloer (1997). Deze zou bij voorkeur verwijderd moeten worden, ten einde de uit de bouwtijd daterende hardstenen platen en dubbelhardgebakken vloertegels in de middenvelden weer in het zicht te brengen.

De wanden zijn thans witgesausd (1988), waardoor de architectuur van het schoonmetselwerk met kleurverschillen tussen rode en gele baksteen met gesneden voegwerk niet meer tot zijn recht komt. De wanden zouden van hun verflagen ontdaan moeten worden, in combinatie met kleurherstel van de gaanderijen, deuren en ramen.

In het interieur bevonden zich van origine fonteintjes halverwege de langswanden. De bouwsporen hiervan zijn nog in het metselwerk afleesbaar en op diverse topografische afbeeldingen is de vormgeving te achterhalen. Eventueel zou overwogen kunnen worden deze fonteintjes wederom voor de leesbaarheid weer aan te brengen.

De leuning van de gaanderijen en trappen zijn recent (1988), doch wijken nauwelijks af van de oorspronkelijke leuning.

Op de begane grond waren oorspronkelijk een tweetal verwarmingsketels geplaatst. Overwogen zou kunnen worden om eventuele nieuwe verwarmings-elementen op dezelfde locaties op te stellen.



Afbeelding 59. Overzicht van de cellenhal in 1959. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPLA030





Afbeelding 60. Eén van de fonteintjes in de zuidwand van de cellenhal in februari 1983. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLH-SPLB023



Afbeelding 61. Detail van de oorspronkelijke tegelvloer zoals deze onder de gietvloer van bouwdeel I nog aanwezig zal zijn (deze foto is genomen in bouwdeel F).

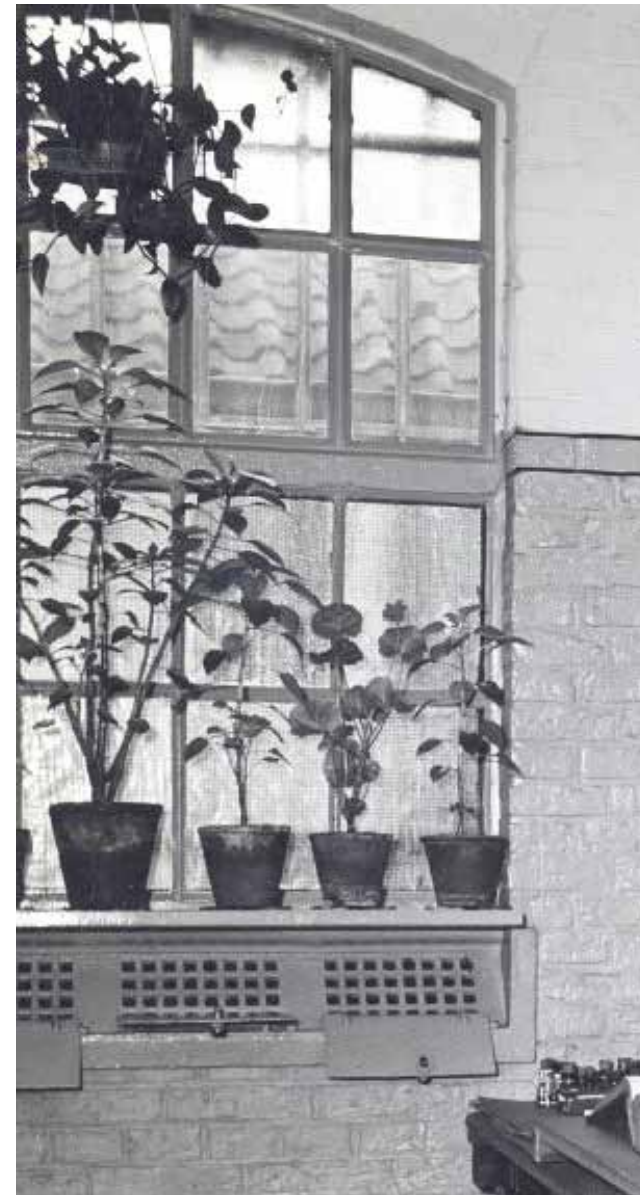
### Cellen

De cellen zijn sinds de bouw diverse malen gemoderniseerd. De oorspronkelijke cementvloer is thans door een gietvloer aan het zicht onttrokken. De stalen roedenramen werden in 1997 door de huidige tweeruits ramen vervangen. Herstel van de oude roedenramen zal de kwaliteit van de celinterieurs sterk ten goede komen. De ventilatiekleppen van de onderdorpels werden in 1997 eveneens dichtgezet. Afhankelijk van de functie van de ruimten zou voor een geheel of gedeeltelijk herstel van deze ventilatiekleppen gekozen kunnen worden.

De wanden waren oorspronkelijk net als de cellenhal ongeschilderd. De wanden werden echter reeds vóór 1948 gewit.

De inrichting van de cellen werd sinds 1894 diverse malen vervangen en gemoderniseerd. De huidige inrichting met elementaire kastjes en rvs sanitair heeft geen bijzondere monumentwaarden en kan desgewenst aangepast worden. Het ameublement uit de jaren '50 van de twintigste eeuw (Afbeelding 37 en Afbeelding 38) is de laatste enigszins waardevolle én sfeervolle celinrichting die middels foto's gedocumenteerd is en wellicht als inspiratiebron voor herinrichting van de cellen zou kunnen dienen. Uit documentair oogpunt is het aanbevelenswaardig om één cel in zijn huidige toestand te conserveren als beeld van de laatste gevangenisperiode. Overwogen zou kunnen worden om een tweede cel aan de hand van de foto's uit de jaren '50 naar die periode te reconstrueren, en een derde cel de inrichting te geven uit de bouwtijd (1894). De vier vrouwencellen op de begane grond aan de westzijde – de oorspronkelijke strafcellen – bezitten een aparte voorruimte. Hier bevindt zich nog de enige complete en functionerende ventilatiedorpel met klepjes. Deze dient geconserveerd te worden en kan desgewenst als model dienen om elders ontbrekende onderdelen opnieuw aan te brengen.

Afbeelding 62. Detail van het stalen roedenraam van één van de cellen. Het bovenste deel van het raam stamt uit de bouwtijd, het onderste deel werd aangebracht bij het verlengen van de vensters in het eerste kwart van de 20<sup>ste</sup> eeuw, waarbij de oorspronkelijke ventilatievensterbank werd herplaatst. Foto: Collectie Beeldbank Leeuwarden, documentnr.: FDBLHSPLA031



*Doucheruimten*

De moderne inrichting uit 1997 kan desgewenst gewijzigd worden. Herstel van de oude indeling met een cel en aangrenzende (berg)ruimte is niet noodzakelijk.

*Luchtplaatsen en gang*

Van de drie in 1965 aangebrachte luchtkooien is er nog één origineel behouden. Deze heeft een positieve monumentwaarde, en verdient het om behouden

te blijven. Eventueel zou middels het aanbrengen van een vrijwel roedenloze beglazing en handhaving van de tralies een serre gecreëerd kunnen worden, zonder daar bij afbreuk te doen aan de ruimtelijke beleving van deze luchtplaats.

De twee overige luchtkooien werden ten behoeve van een gang en bergingen aangepast en bezitten een indifferente monumentwaarde, zodat deze vrijer naar wens aangepast zouden kunnen worden.



## GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN EN LITERATUUR

### Archieven

Frysk Histoarysk en Letterkundich Sintrum 'Tresoar' te Leeuwarden

Gemeente Leeuwarden, Archief Bouw- en Woningtoezicht.

Historisch Centrum Leeuwarden, Archief Bouw- en Woningtoezicht.

Nationaal Archief te 's-Gravenhage, archief Ministerie van Justitie.

Nationaal Archief te 's-Gravenhage, Algemeen Rijksarchief, Afd. Kaarten en Tekeningen, Rijksgebouwendienst, Inv. nr. 789, 791, 792, 793, 1783 en 1790.

Stichting Digitaal Archief Leeuwarder Courant: <http://www.archiefleeuwarder-courant.nl/>

Beeldbank Leeuwarden: <http://hcl.pictura-dp.nl/>

Website Stichting Blokhuispoort: <http://www.blokhuispoort.nl/>

### Literatuur

B.A.T.J. Dukers, *De plaats van de strafgevangenis aan de Noordsingel in Rotterdam binnen de ontwikkeling van gevangenissen in Nederland en West-Europa*, in : *De Penitiaire Inrichting en het voormalige Gerechtsgebouw en archiefgebouw aan de Noordsingel te Rotterdam*, Rapport II, Rijksgebouwen-dienst Directie Vastgoed Den Haag / Bureau Bouwwerk Holten Utrecht 2008.

Ros Floor, *J.F. Metzelaar (1818-1897) en W.C. Metzelaar (1848-1918), Bouwmeesters voor Justitie*, Rotterdam 2009.

J. Kamphuis, E.D. Orsel en K. Emmens, *Justitiële Inrichtingen "Oostereiland" Hoofd I te Hoorn, Bouwhistorische aantekening*, Rijksgebouwendienst Bureau Rijksbouwmeester, 's-Gravenhage 1998.

Dr.Ph. Kooperberg, *Geneeskundige plaatsbeschrijving van Leeuwarden*, Den Haag 1888.

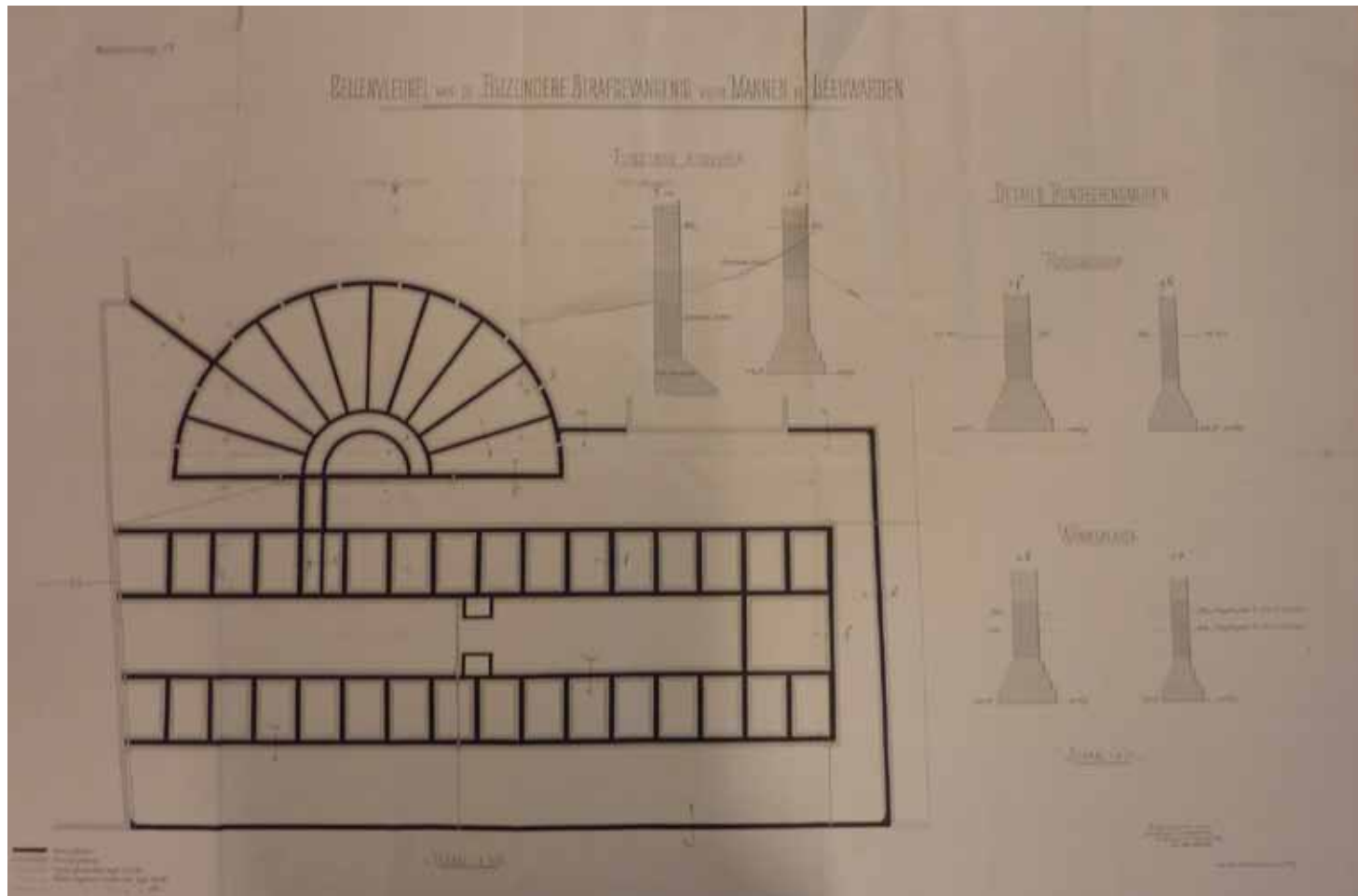
J.M.J. Willems, M.C. van Dam, Leeuwarden Blokhuispoort, *Bouwhistorische verkenning met waardestelling*, BAAC, 's-Hertogenbosch 2008.



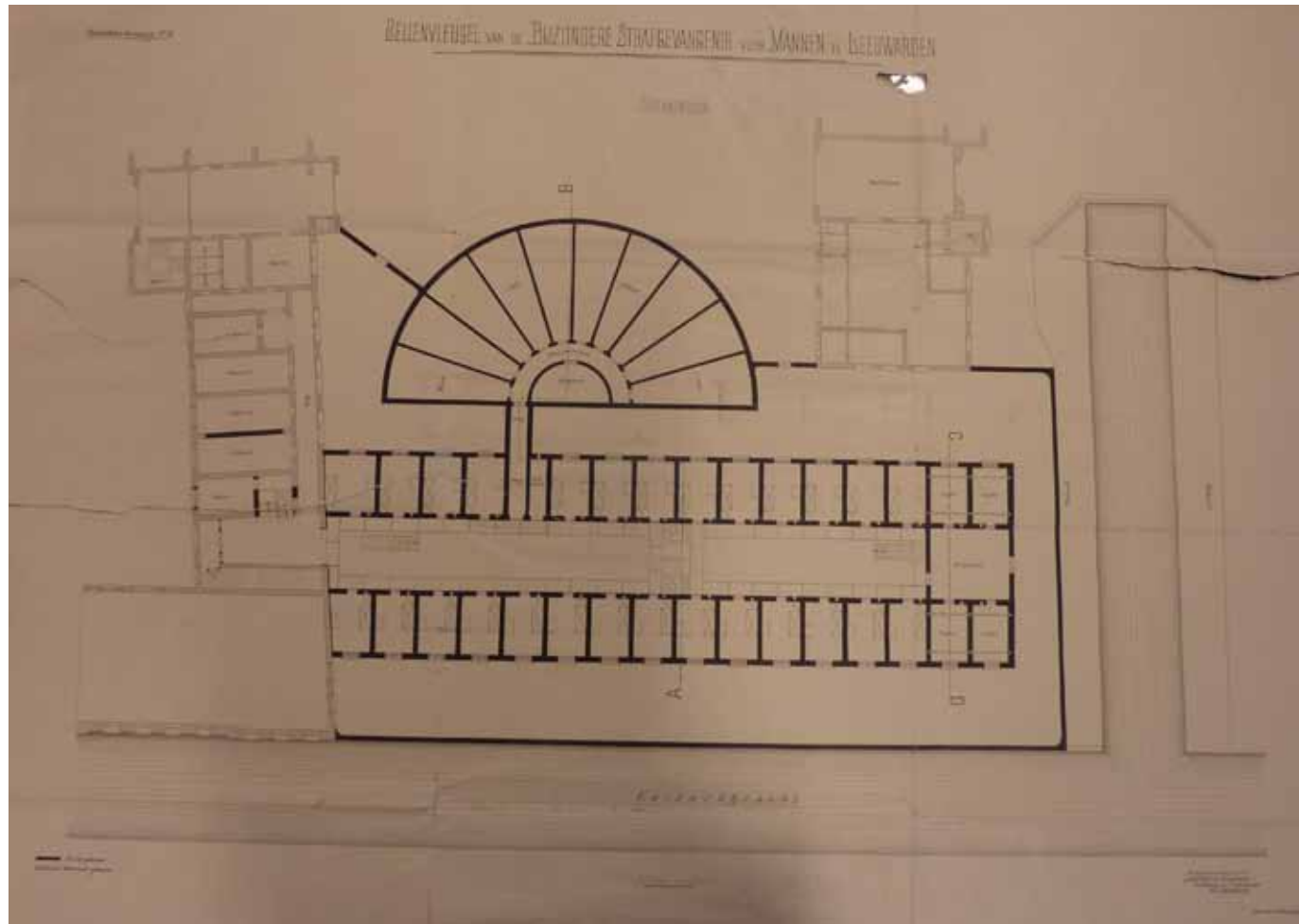
## **BOUWTEKENINGEN**



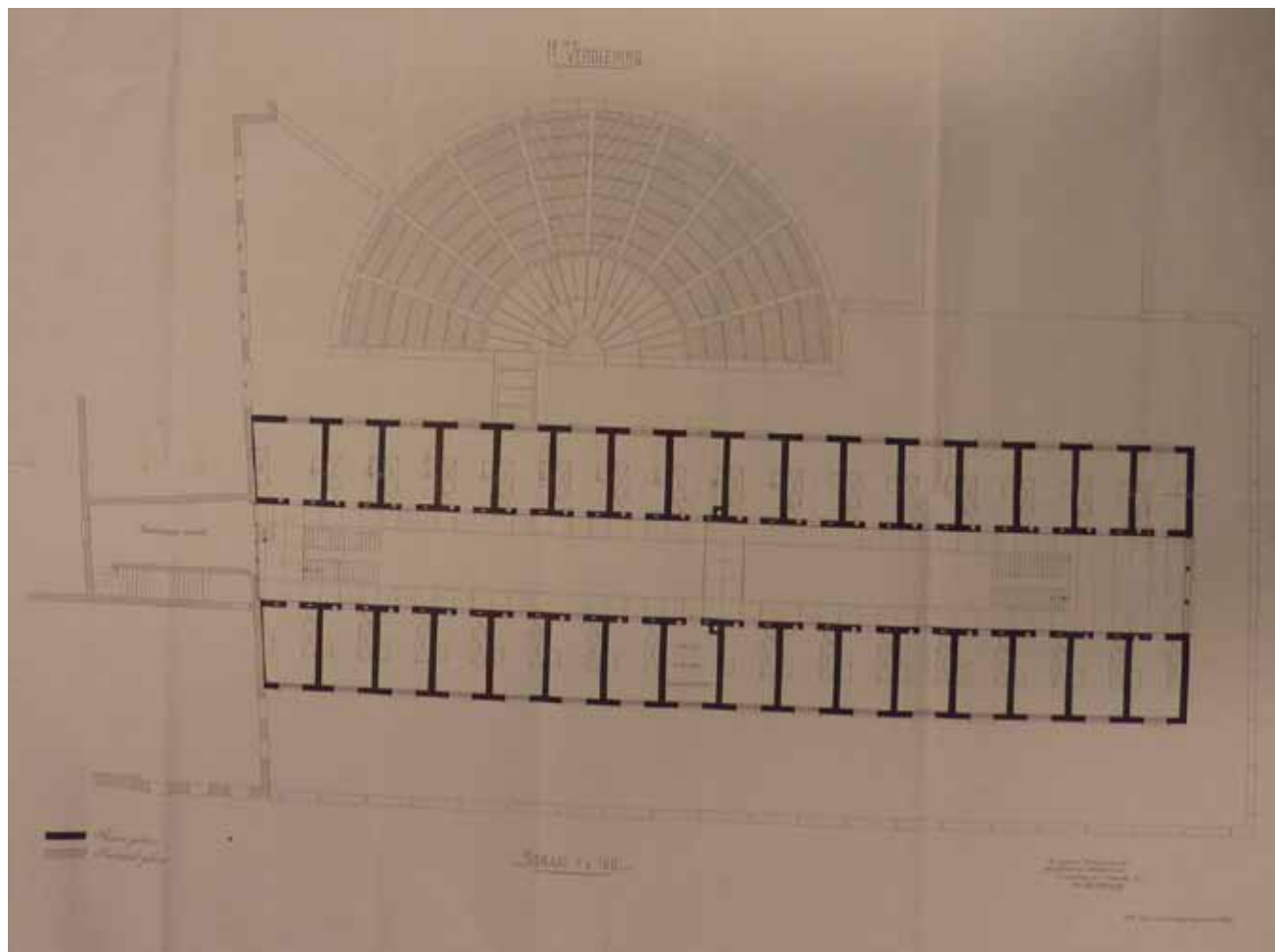




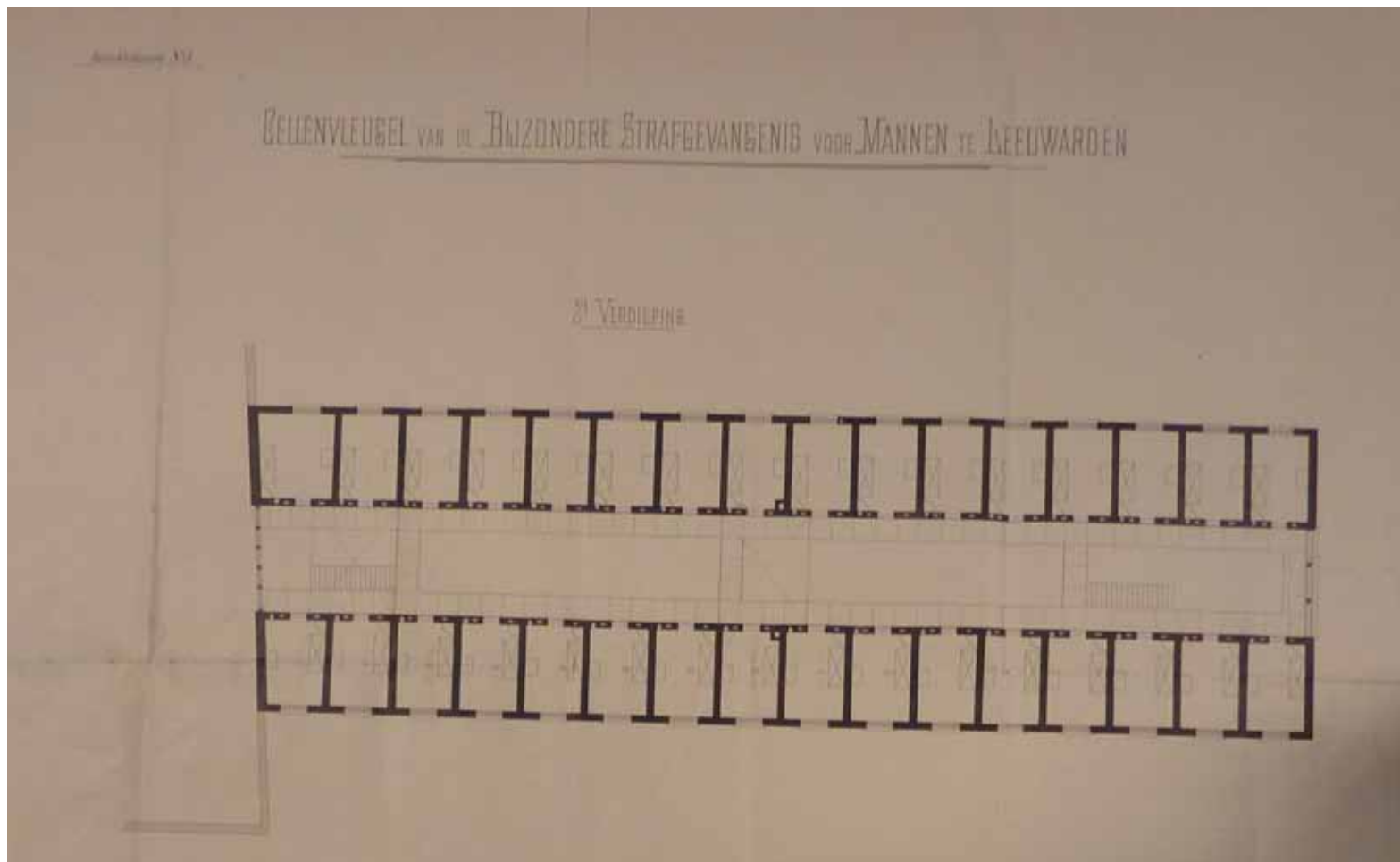
Afbeelding 63. Bouwtekening van de fundering van bouwdeel I, door W.C. Metzelaar, september 1892. Ten behoeve van de nieuwbouw van de cellenvleugel werd na de sloop van het oude gebouw de grond 2,54 meter uitgegraven, waarna een grondverbetering toegepast alvorens de nieuwe fundering aan te leggen. Collectie Tresoar, archieven gevangeniswezen, toegangsnr: 50-01, inv.nr: 721.



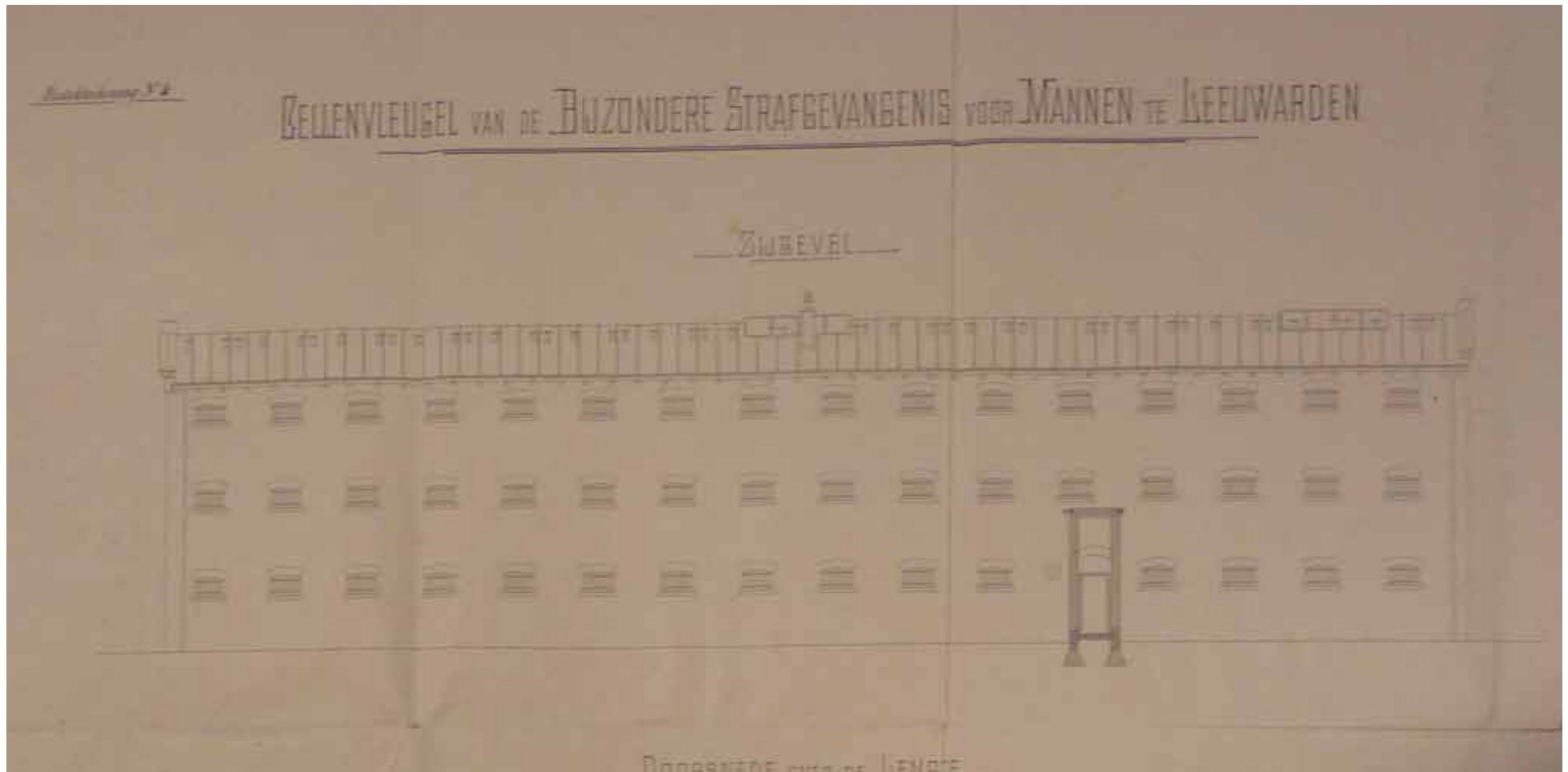
Afbeelding 64. Bouwtekening van de begane grond van bouwdeel I, door W.C. Metzelaar, september 1892. Ten zuiden van de cellenvleugel was een reeks lichtkooien in een halfronde vorm op de binnplaats voorzien. De plattegrond van de cellenvleugel kent aan de kopzijde een afgesloten deel met voorruimte en een viertal strafcellen, die zowel aan de gevel- als corridorzijde van extra traliewanden voorzien waren. Collectie Tresoar, archieven gevangeniswezen, toegangsnr: 50-01, inv. nr: 721.



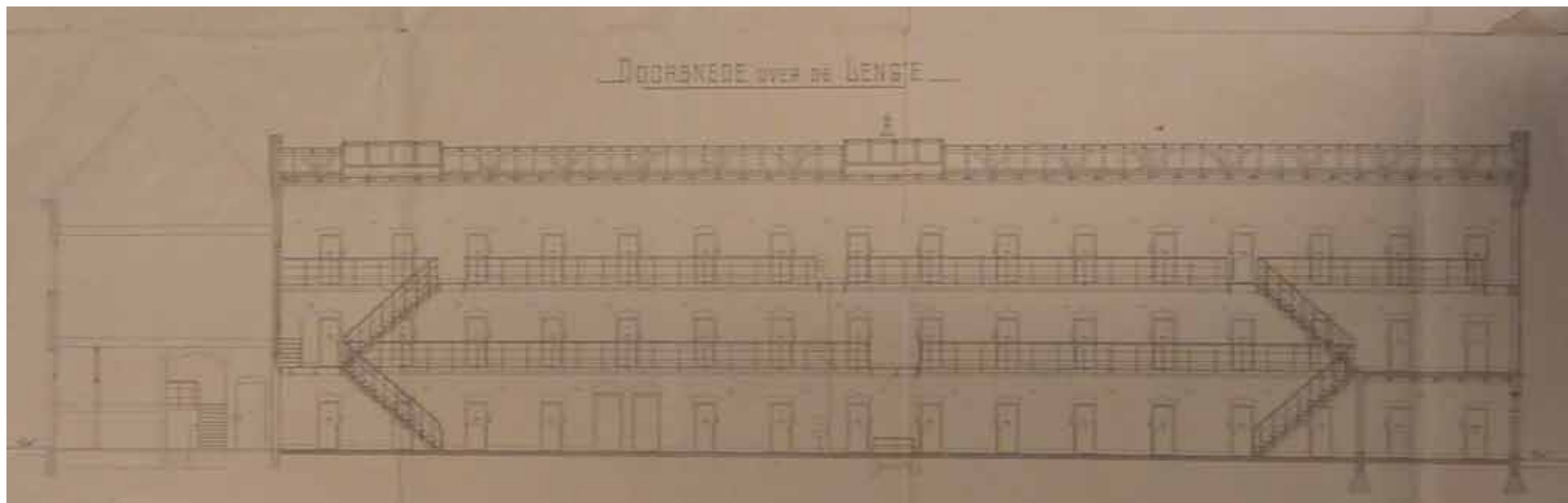
Afbeelding 65. Onderste helft van de bouwtekening van de eerste en tweede verdieping van bouwdeel I, met daarop de eerste verdieping, door W.C. Metzelaar, september 1892. De gaanderijen van de cellenhal zijn hier weergegeven met de verdeling van de hardstenen vloerplaten. Collectie Tresoar, archieven gevangeniswezen, toegangsnr: 50-01, inv.nr: 721.



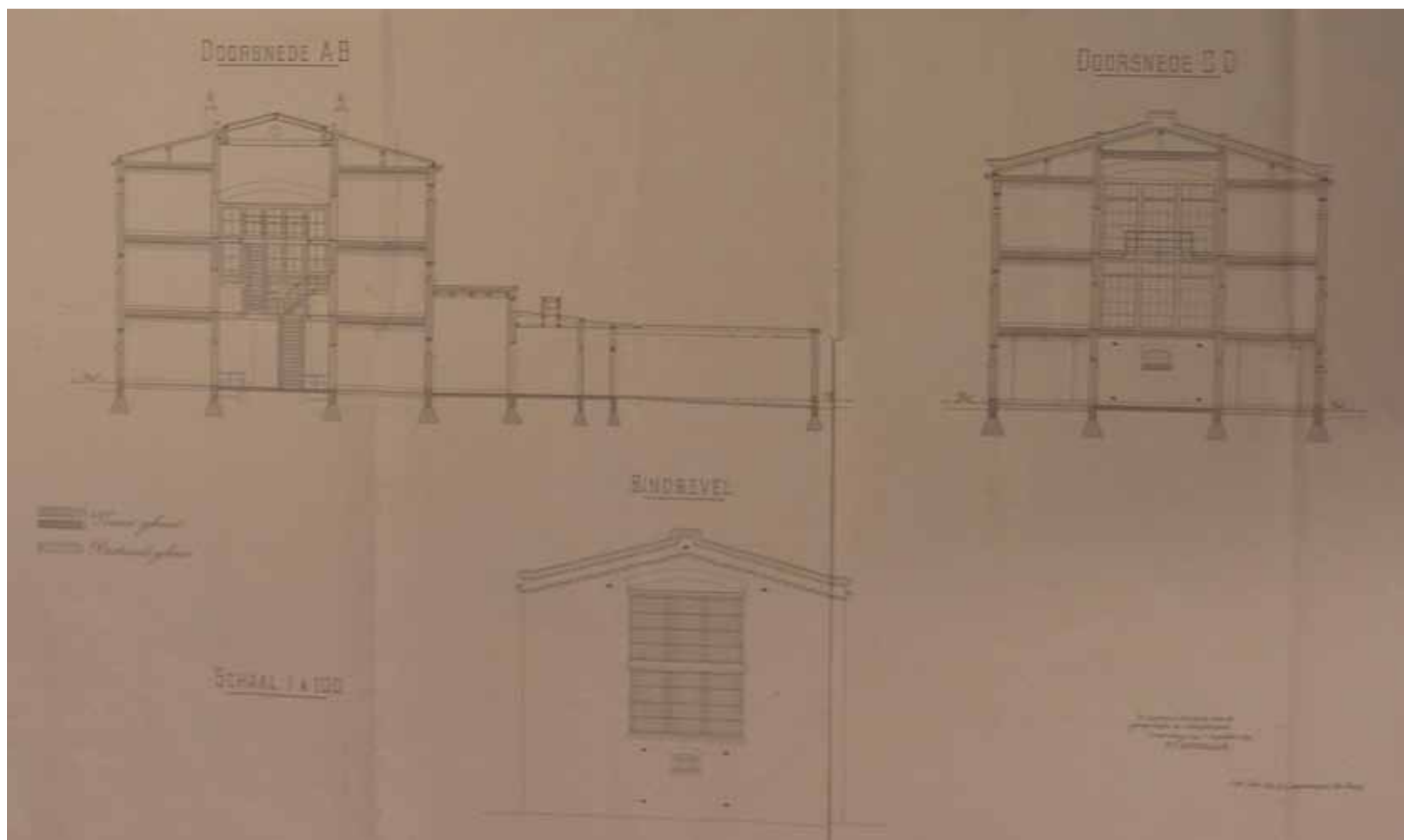
Afbeelding 66. Bovenste helft van de bouwtekening van de eerste en tweede verdieping van bouwdeel I, met daarop de tweede verdieping, door W.C. Metzelaar, september 1892. Collectie Tresoar, archieven gevangeniswezen, toegangsnr: 50-01, inv.nr: 721.



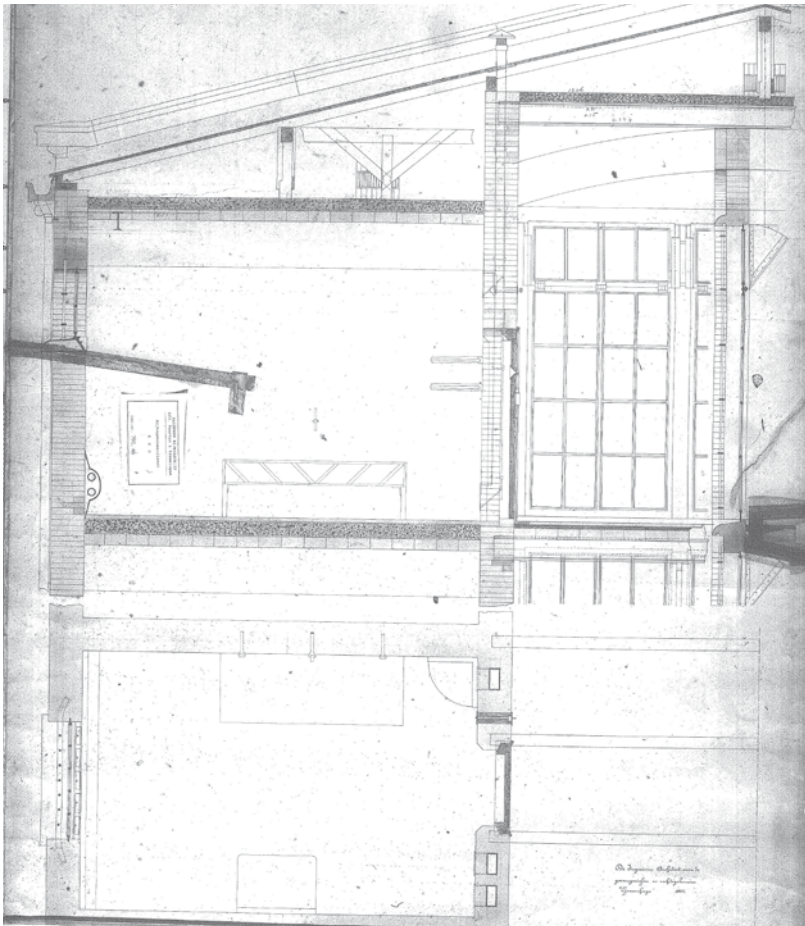
Afbeelding 67. Fragment van de bouwtekening van de gevels en doorsneden van bouwdeel I, met daarop de zijgevel (zuidzijde), door W.C. Metzelaar, september 1892. De gevels waren oorspronkelijk voorzien van hoog geplaatste kleinere ijzeren ramen. Het dak was oorspronkelijk afgewerkt middels een zinken roevendak en kende een reeks ventilatiekappen, behorende bij de individuele cellen. De gemetselde schoorsteen in het midden hoorde bij één van de twee verwarmingsketels, die in de cellenhal opgesteld stonden. Collectie Tresoor, archieven gevangeniswezen, toegangsnr: 50-01, inv.nr: 721.



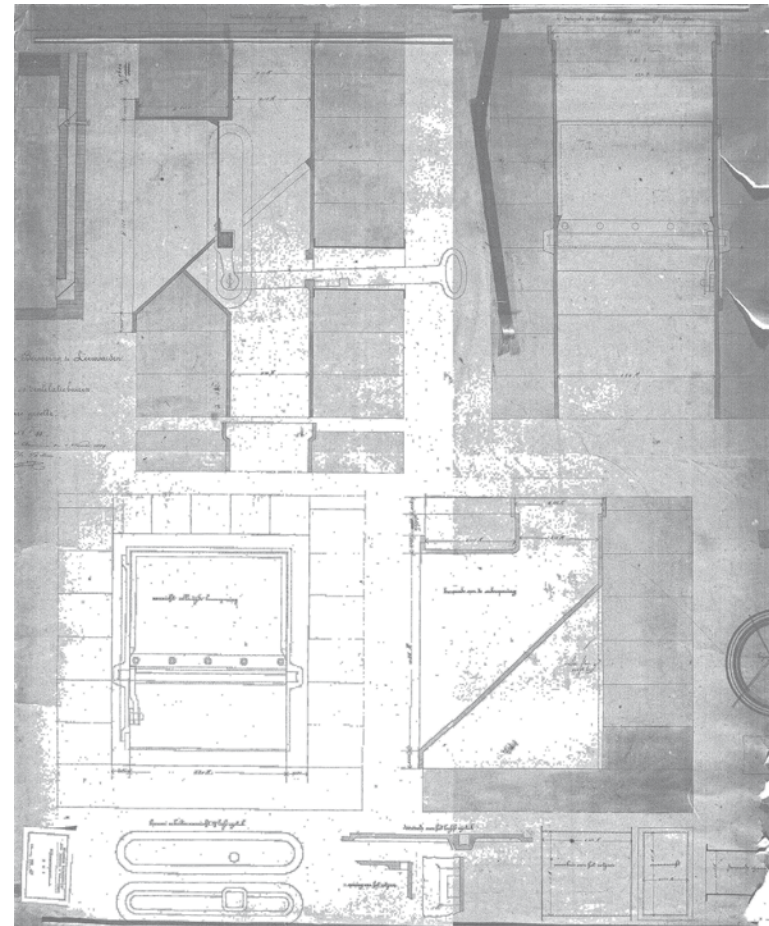
Afbeelding 68. Fragment van de bouwtekening van de gevels en doorsneden van bouwdeel I, met daarop de langsdoorsnede (richting het zuiden), door W.C. Metzelaar, september 1892. In het midden op de begane grond van de cellenhal waren een tweetal verdiepte keldertjes aangelegd ten behoeve van de opstelling van de verwarmingsketels. Collectie Tresoar, archieven gevangeniswezen, toegangsnr: 50-01, inv.nr: 721.



Afbeelding 69. Fragment van de bouwtekening van de gevels en doorsneden van bouwdeel I, met daarop de dwarsdoorsneden en de voorgevel, door W.C. Metzelaar, september 1892. Collectie Tresoor, archieven gevangeniswezen, toegangsnr: 50-01, inv.nr: 721.

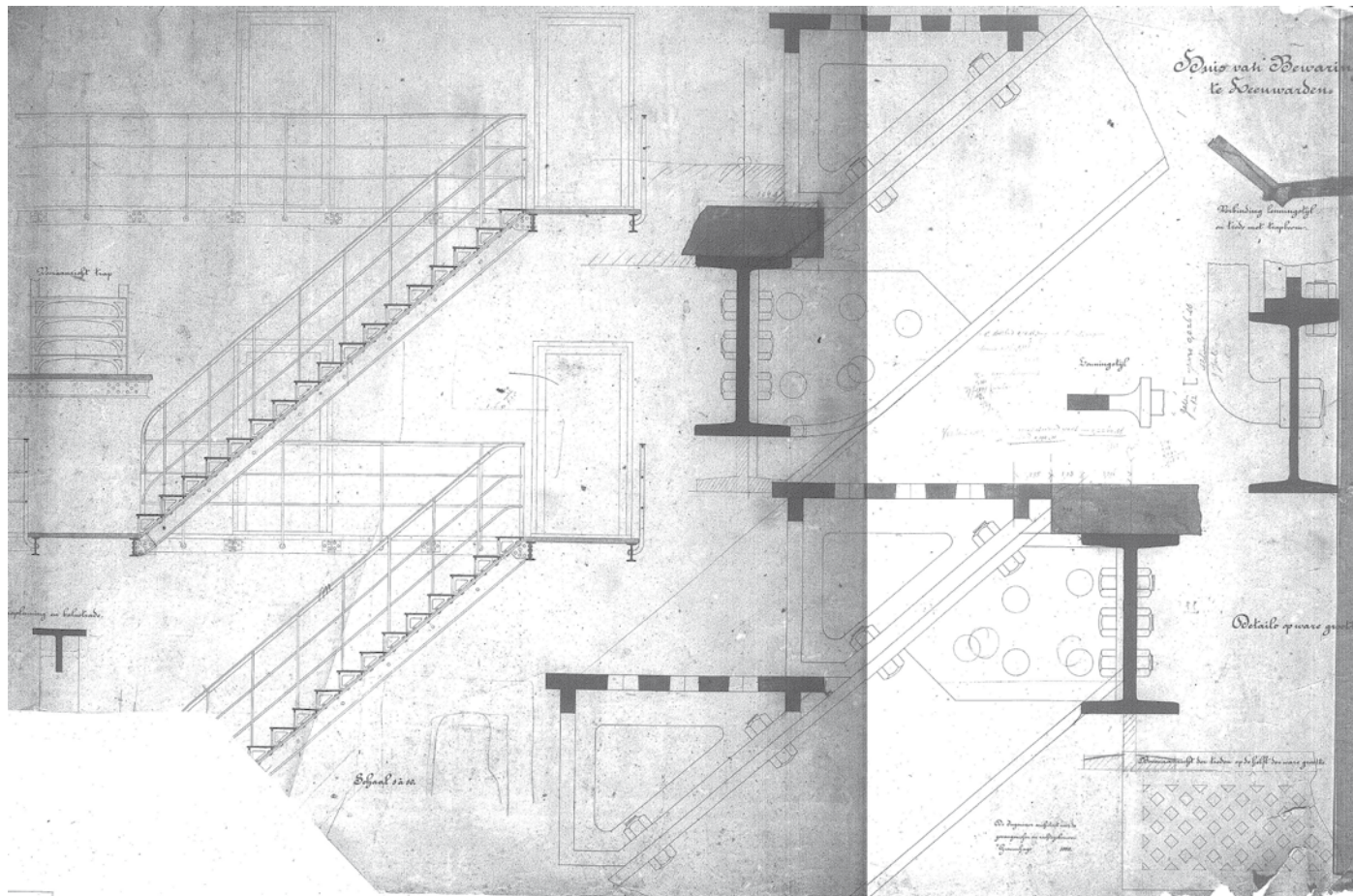


Afbeelding 70. Detail van een gedeelte van de dwarsdoorsnede van bouwdeel F, door W.C. Metzelaar, 1889. Op de tekening zijn zowel een fragment van de doorsnede als een plattegrond van een cel te zien. De ventilatiekanalen in de wand tussen de cel en cellenhal is zichtbaar, net als de kleinere hoogte van het venster. Collectie Nationaal Archief, Algemeen Rijksarchief, Afd. Kaarten en Tekeningen, Rijksgebouwendienst, Inv.nr. 791.46

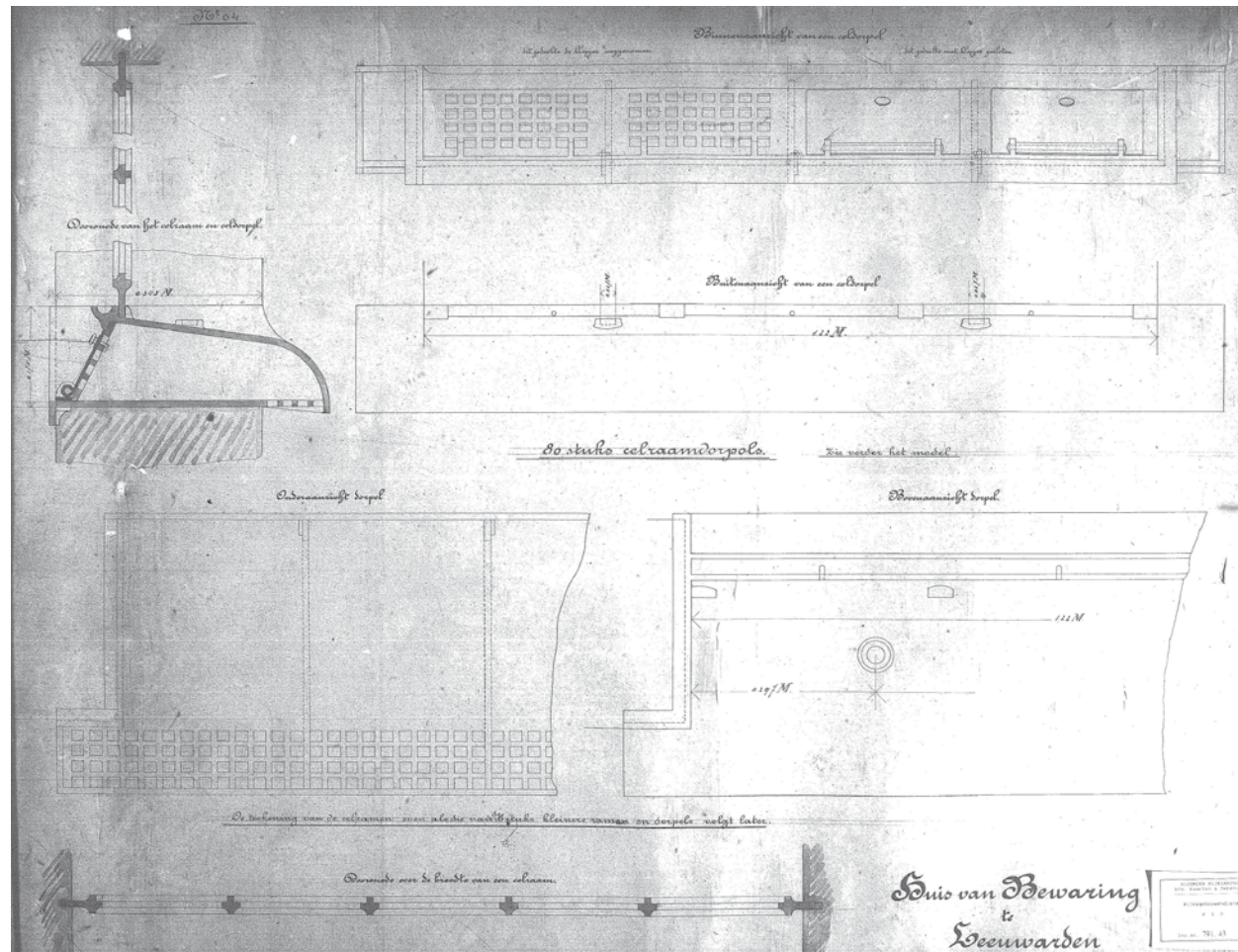


Afbeelding 71. Detailtekening van ventilatievoorziening van de cellen, door W.C. Metzelaar, november 1889. De via de onderdorpel van het venster toegevoerde ventilatielucht werd via ingemetselde kanalen afgevoerd. De openingen waren door middel van kleppen af te sluiten en de kanalen werden voorzien van ventilatoren op het dak. Collectie Nationaal Archief, Algemeen Rijksarchief, Afd. Kaarten en Tekeningen, Rijksgebouwendienst, Inv.nr. 791.47

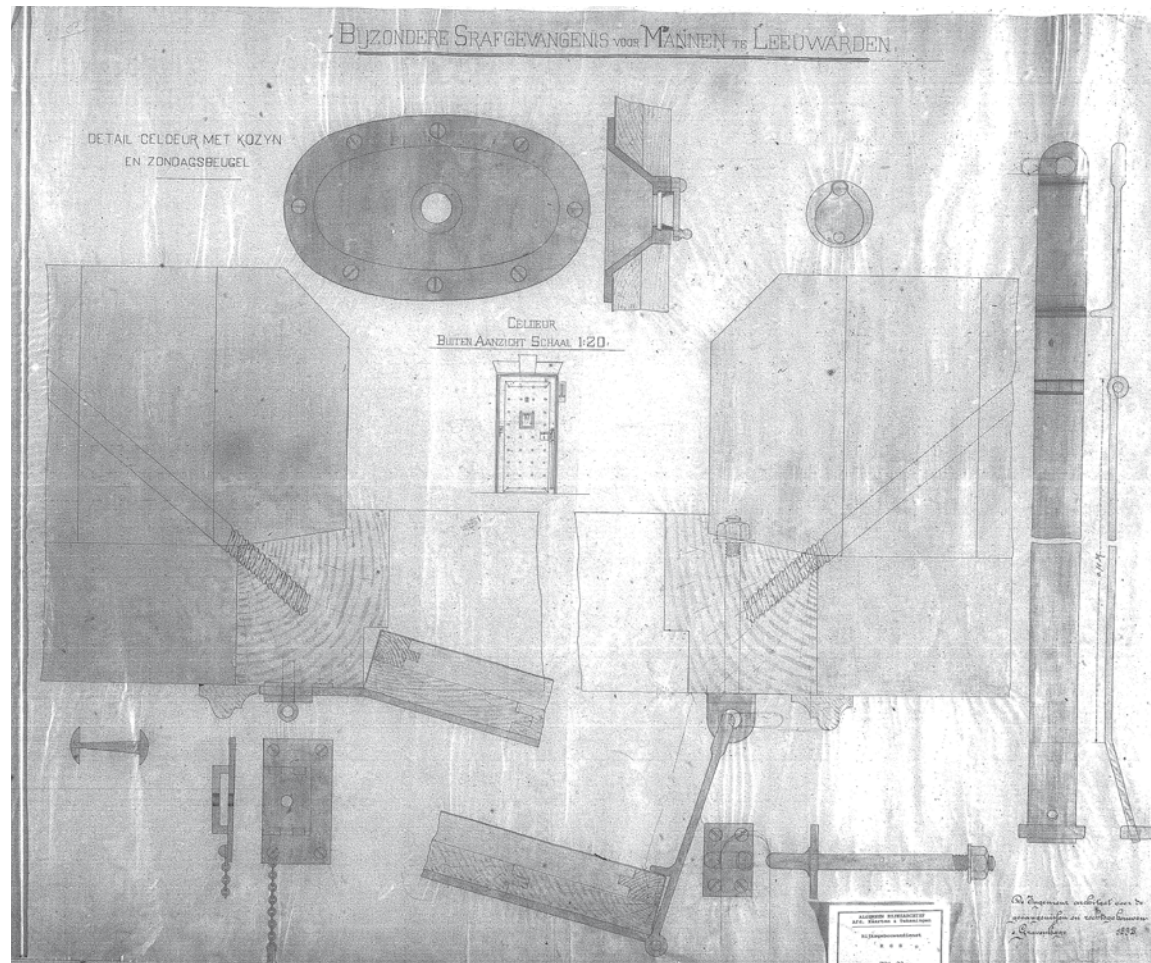




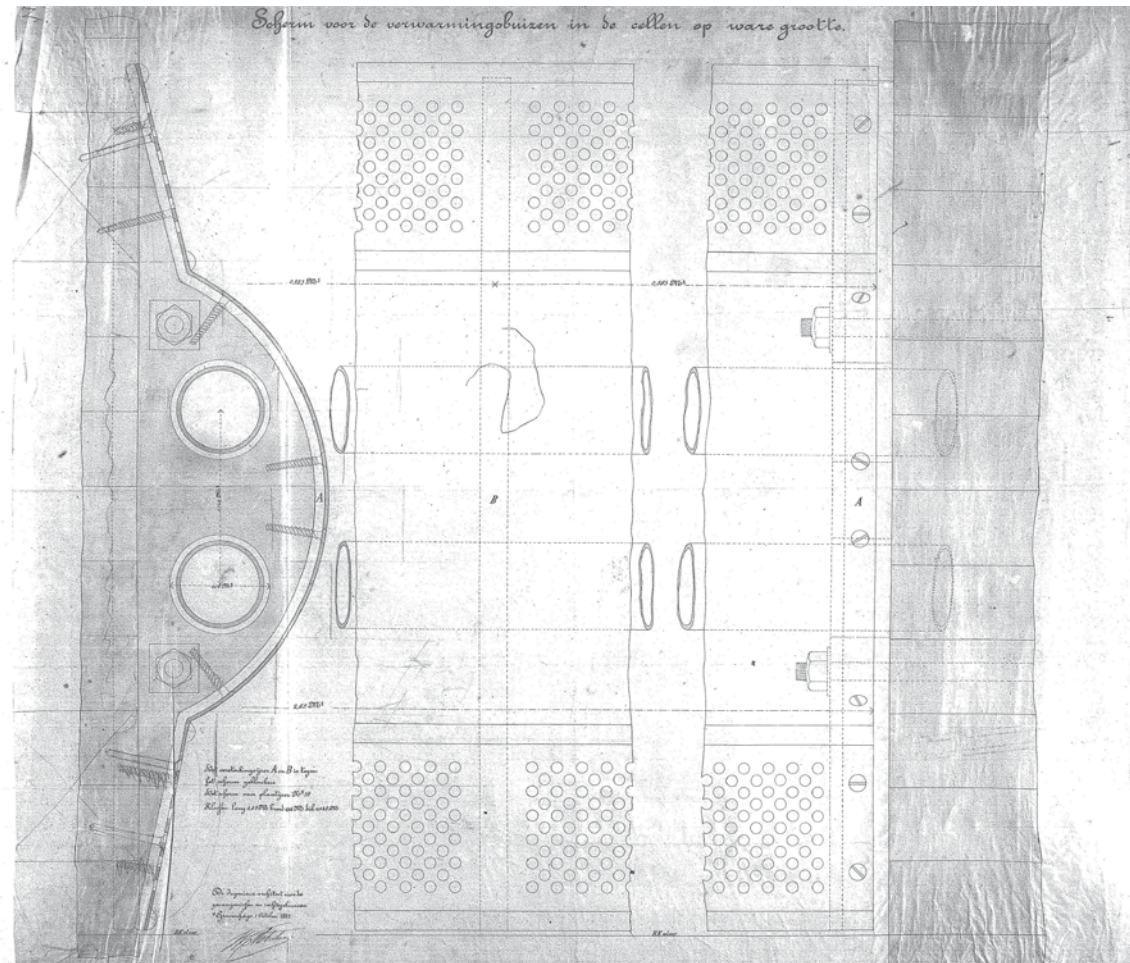
Afbeelding 72. Overzichten en details van de trappen in de cellenhal, door W.C. Metzelaar, 1889. De trappen bestaan uit op stalen I-profielen bevestigde gegoten ijzeren driehoekige opengewerkte segmenten. Collectie Nationaal Archief, Algemeen Rijksarchief, Afd. Kaarten en Tekeningen, Rijksgebouwendienst, Inv.nr. 791.48



Afbeelding 73. Detailtekening van onderdorpel van de vensters van de cellen, door W.C. Metzelaar, november 1889. De gietijzeren onderdorpels waren hol en aan de onderzijde voorzien van vierkante openingen. Via de klepjes aan de binnenzijde was de gevangene in staat de hoeveelheid ventilatielucht te regelen. De onderdorpels werden in 1949 bij het verlengen van de vensters herplaatst en in 1997 bij het vervangen van de ramen aan de binnenzijde afgedekt door middel van een stalen plaat. Collectie Nationaal Archief, Algemeen Rijksarchief, Afd. Kaarten en Tekeningen, Rijksgebouwendienst, Inv.nr. 791.43

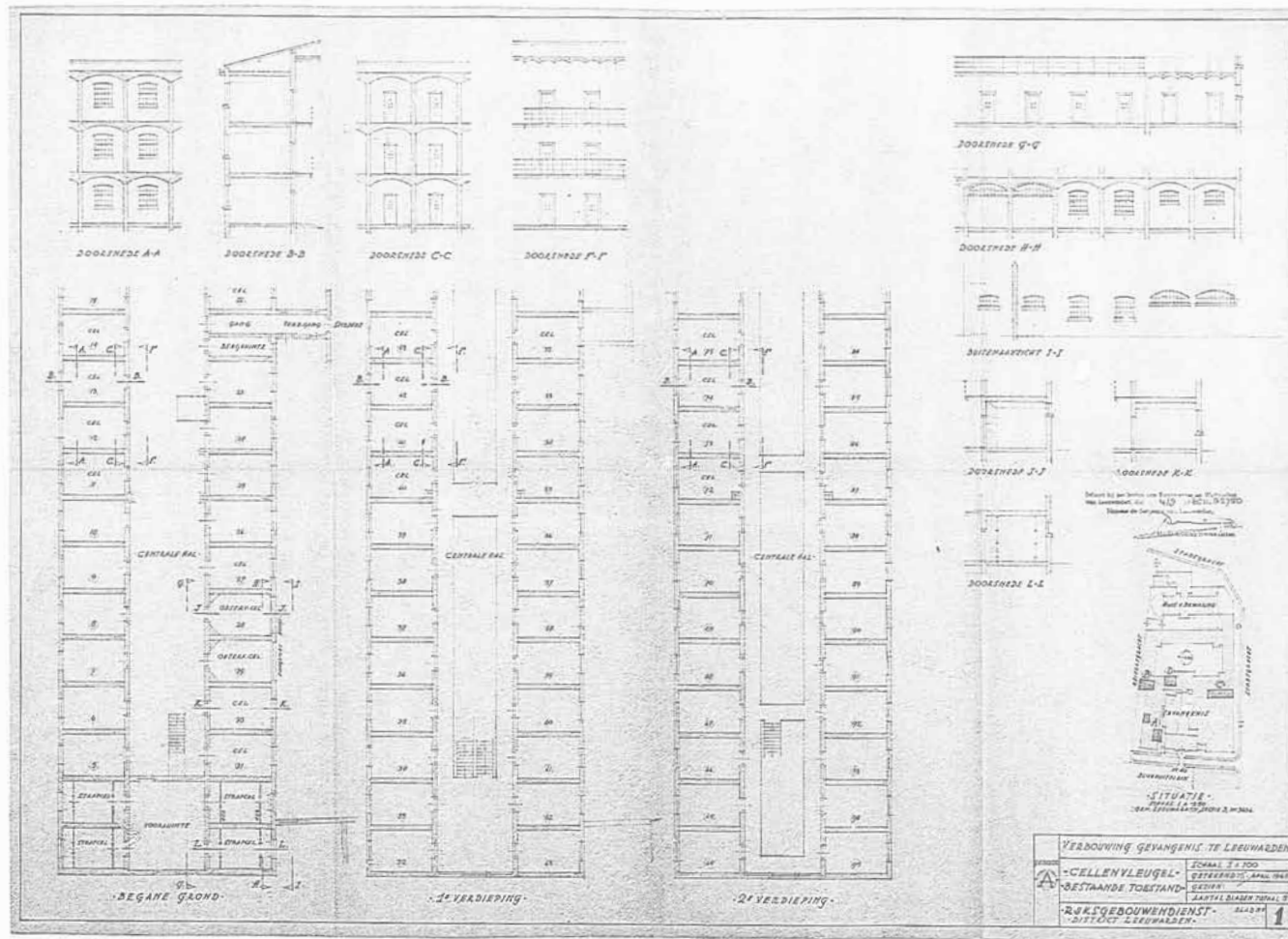


Afbeelding 74. Detailtekening van de celdeur 'met kozijn en zondagsbeugel', door W.C. Metzelaar, 1892. Deze tekening werd gemaakt ten behoeve van het vervaardigen van de celdeuren in bouwdeel I. De zondagsbeugel, waarmee de deur op een kier kon worden geopend, is niet meer aanwezig. Collectie Nationaal Archief, Algemeen Rijksarchief, Afd. Kaarten en Tekeningen, Rijksgebouwendienst, Inv.nr. 791.33

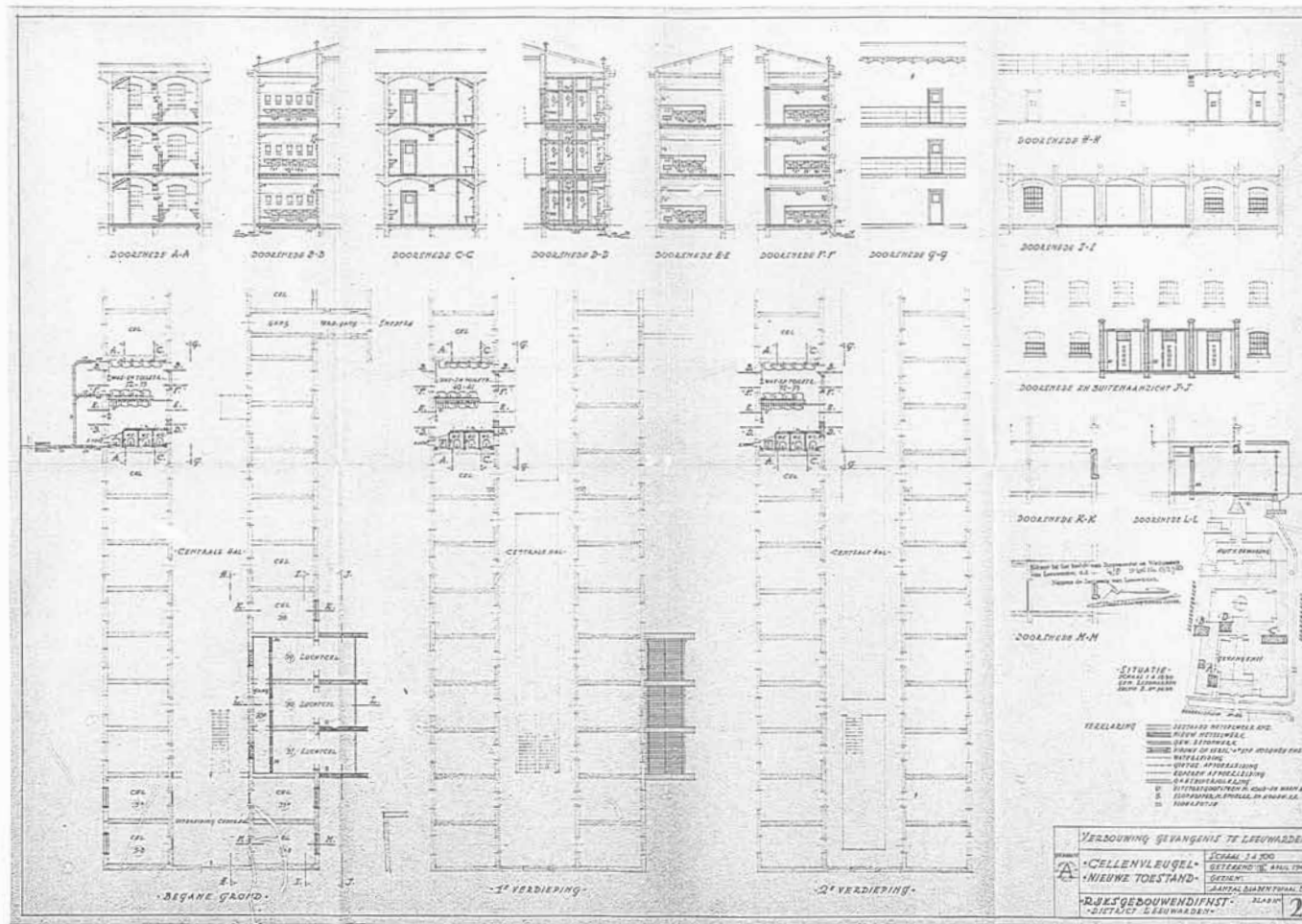


Afbeelding 75. Detailtekening van het scherm voor de verwarmingsbuizen in de cellen, door W.C. Metzelaar, 1889. De cellen werden verwarmd door middel van een tweetal verwarmingsbuizen, afgedekt door middel van het bovenstaande scherm. Collectie Nationaal Archief, Algemeen Rijksarchief, Afd. Kaarten en Tekeningen, Rijksgebouwendienst, Inv.nr. 791.37

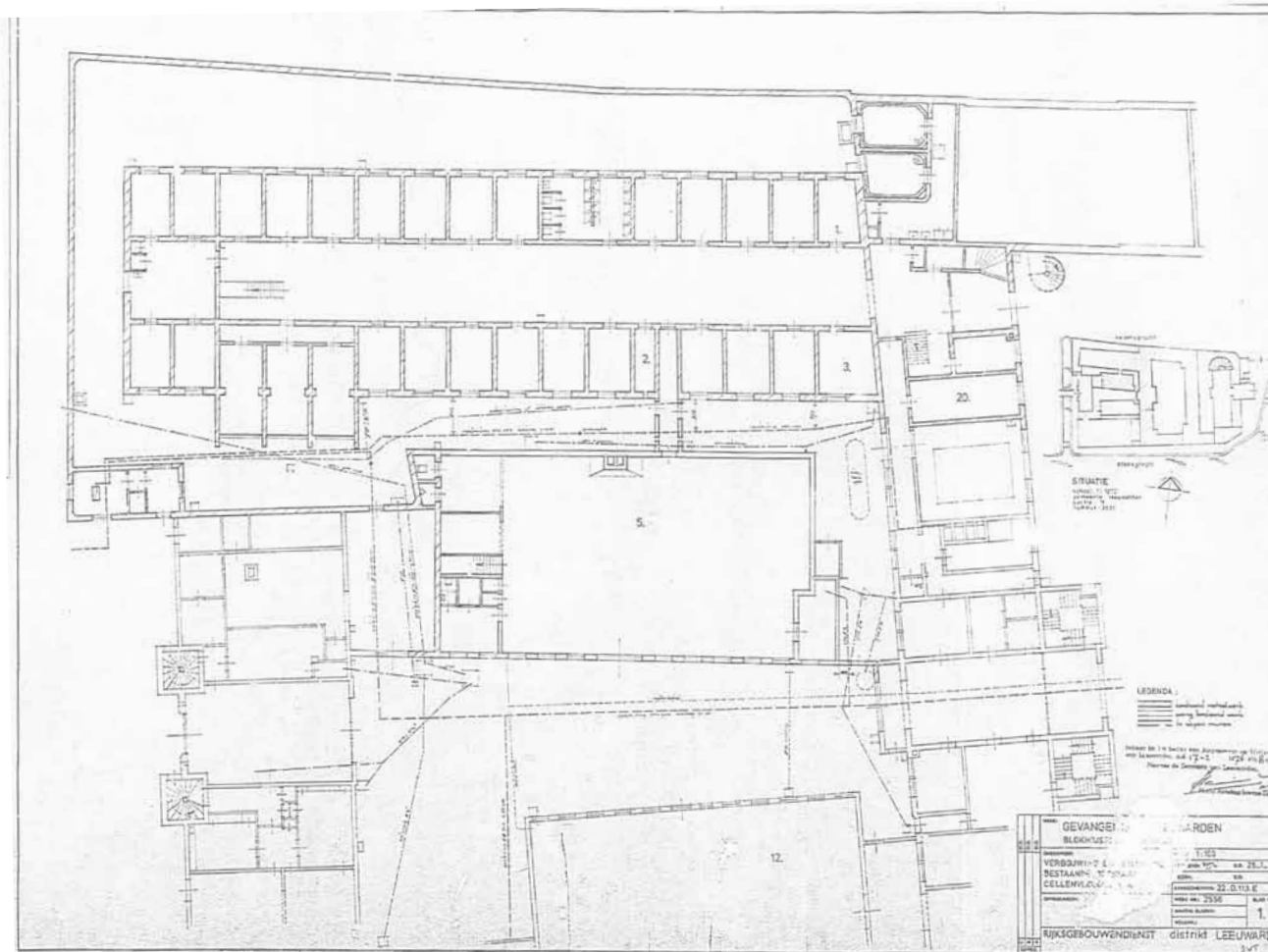




Afbeelding 76. Bouwtekening van de bestaande toestand van bouwdeel I, door de Rijksgebouwendienst, district Leeuwarden, april 1965. Markant zijn de drie verschillende raamvormen, zoals afgebeeld in de doorsneden rechtsboven. Gemeentearchief stadskantoor.

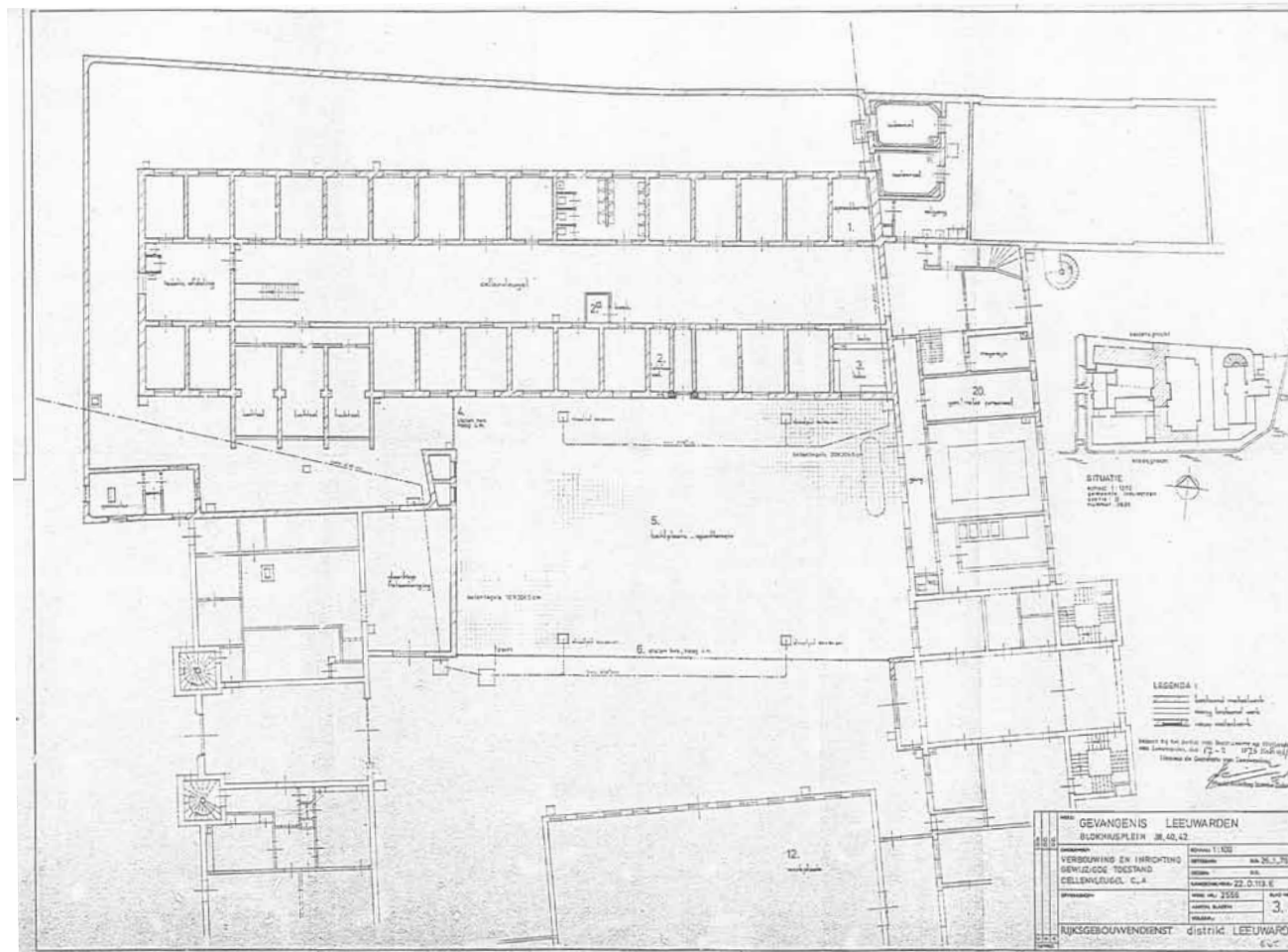


Afbeelding 77. Bouwtekening van de nieuwe toestand van bouwdeel I, door de Rijksgebouwendienst, district Leeuwarden, april 1965. Tijdens deze verbouwing werden in het midden op elke verdieping was- en toiletruimten aangebracht, alsmede een drietal luchtkoöien op de begane grond. De op deze tekening aangegeven geplande uitbreiding van de cellenhal door het wegbreken van de tussenmuur met de voorruimte van de voormalige strafcellen aan de kopgevel is uiteindelijk niet uitgevoerd. Gemeentearchief stadskantoor.

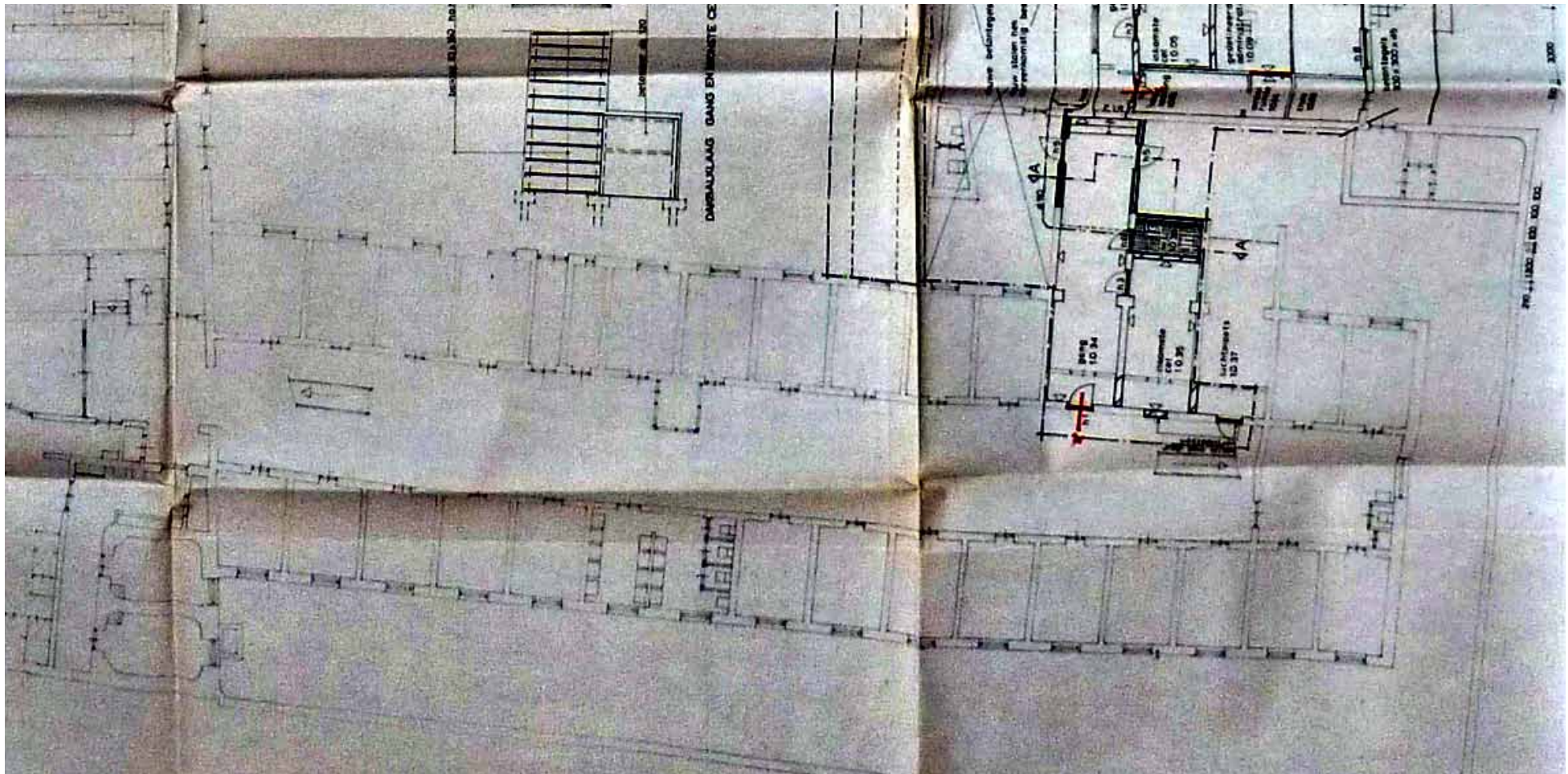


Afbeelding 78. Bouwtekening van de bestaande toestand van bouwdeel I, door de Rijksgebouwdienst, district Leeuwarden, januari 1975. Op deze tekening is het bouwvolume van de in 1948 op de binnenplaats gebouwde smederij nog juist voor de sloop afgebeeld. Gemeentearchief stadskantoor.

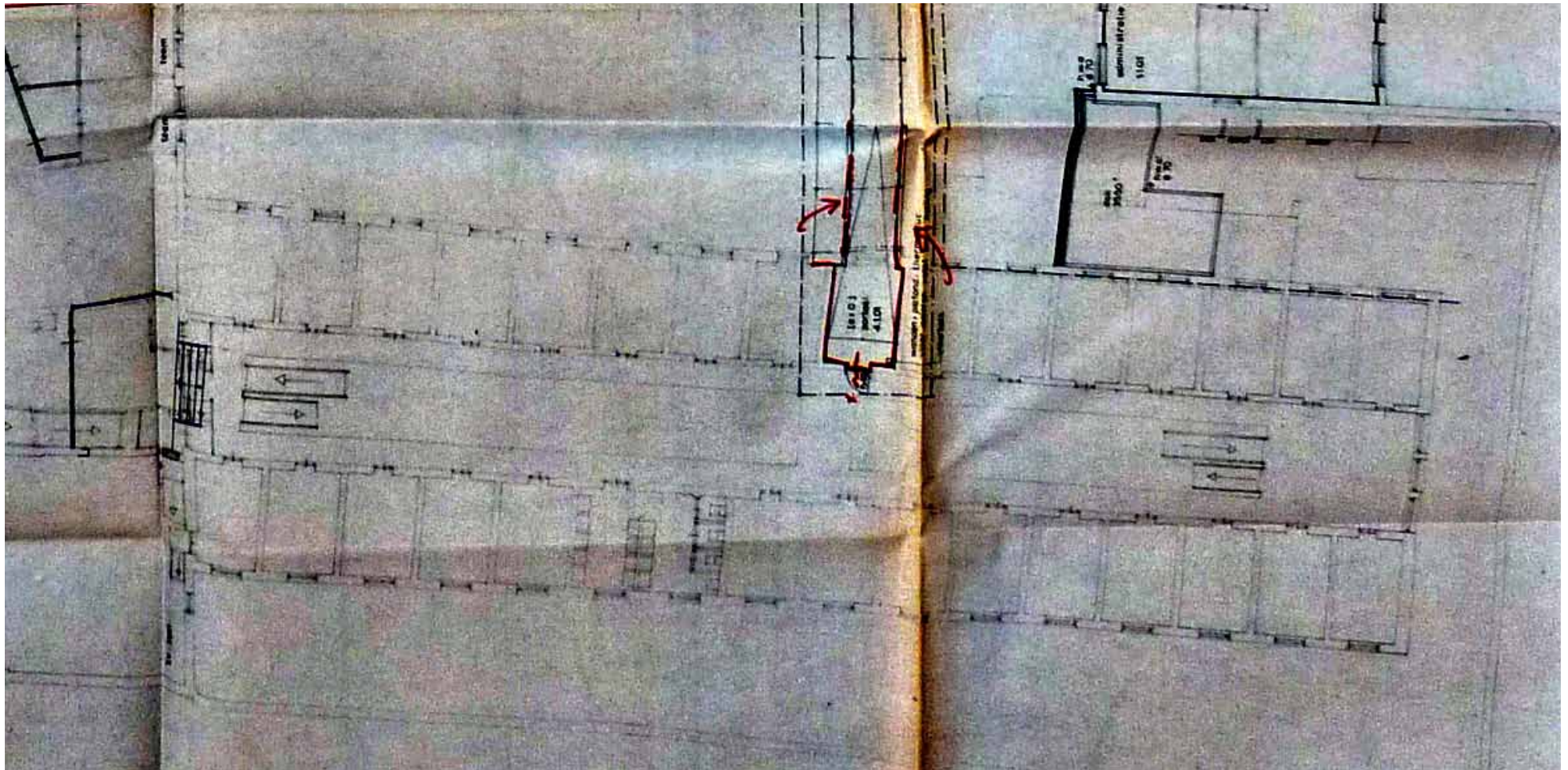




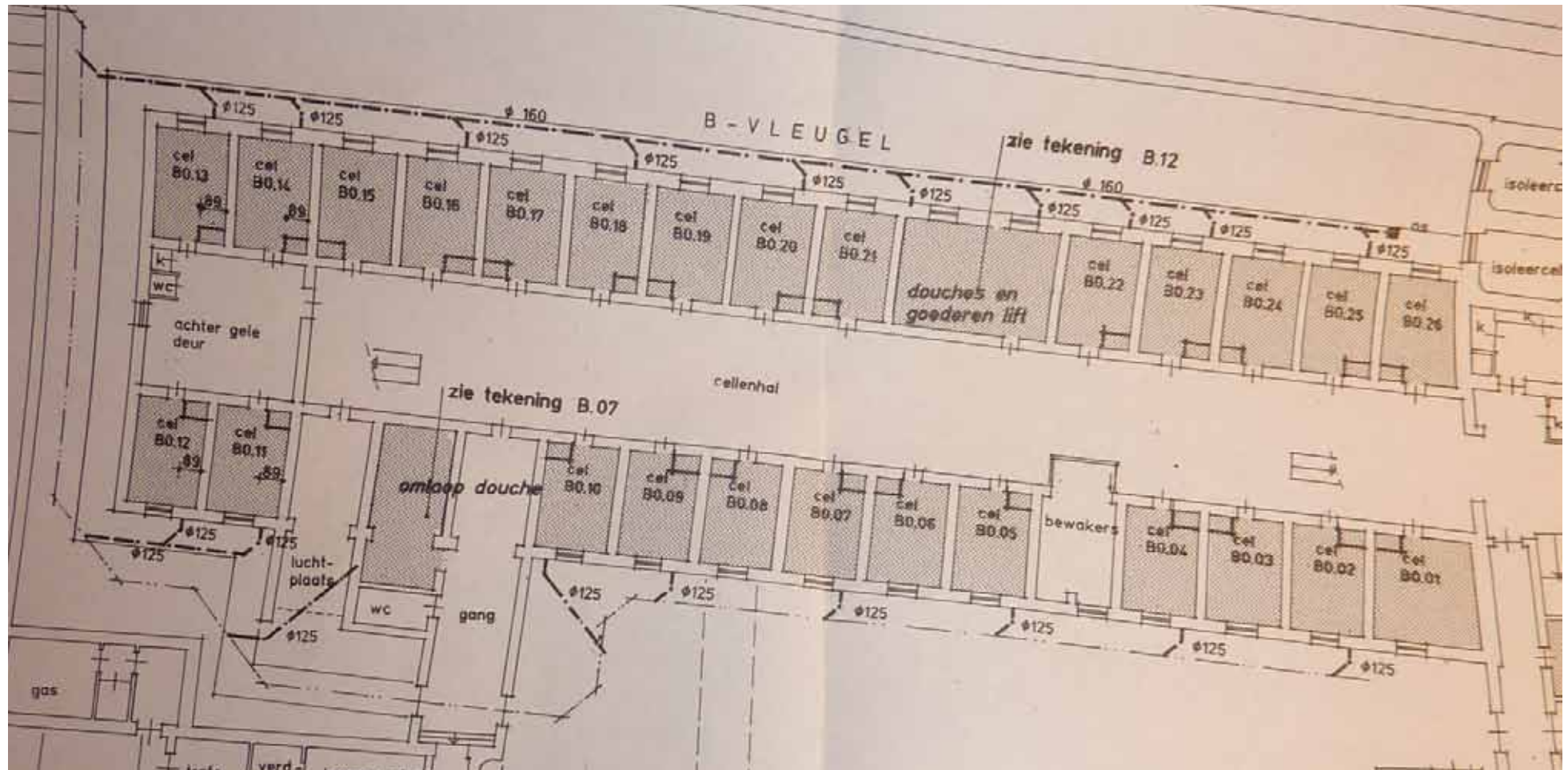
Afbeelding 79. Bouwtekening van de nieuwe toestand van bouwdeel I, door de Rijksgebouwendienst, district Leeuwarden, januari 1975. In 1976 werd de smederij op de binnenplaats gesloopt, waarbij tevens de verbindingsgang werd dichtgezet. Gemeentearchief stadskantoor.



Afbeelding 80. Fragment van de bouwtekening van de nieuwe toestand van de begane grond van bouwdeel I, door architectenburo irs Vegter b.i., juni 1988. In 1988 werd het complex gerenoveerd, waarbij diverse veiligheidsvoorzieningen aangebracht werden. Behalve diverse rook- en branddeuren werd eveneens een loopbrug over de binnenplaats naar bouwdeel C gerealiseerd. Collectie Historisch Centrum Leeuwarden, archief gemeentesecretarie Leeuwarden 1982-1990, inv.nr: 7680



Afbeelding 81. Fragment van de bouwtekening van de nieuwe toestand van de verdieping van bouwdeel I, door architectenburo irs Vegter b.i., juni 1988. Collectie Historisch Centrum Leeuwarden, archief gemeentesecretarie Leeuwarden 1982-1990, inv.nr: 7680



Afbeelding 82. Fragment van de bouwtekening van de nieuwe toestand van de begane grond van bouwdeel I, door architectenburo irs Vegter b.i., april 1996. Tijdens deze verbouwing werd het sanitair gemoderniseerd. Hierbij werden de huidige rvs sanitaire toestellen in de cellen aangebracht en werden de douches gemoderniseerd in combinatie met de aanleg van een goederenlift. Gemeentearchief stadskantoor, dossier 1.733.21 bouwvergunningnr. B 421/95.

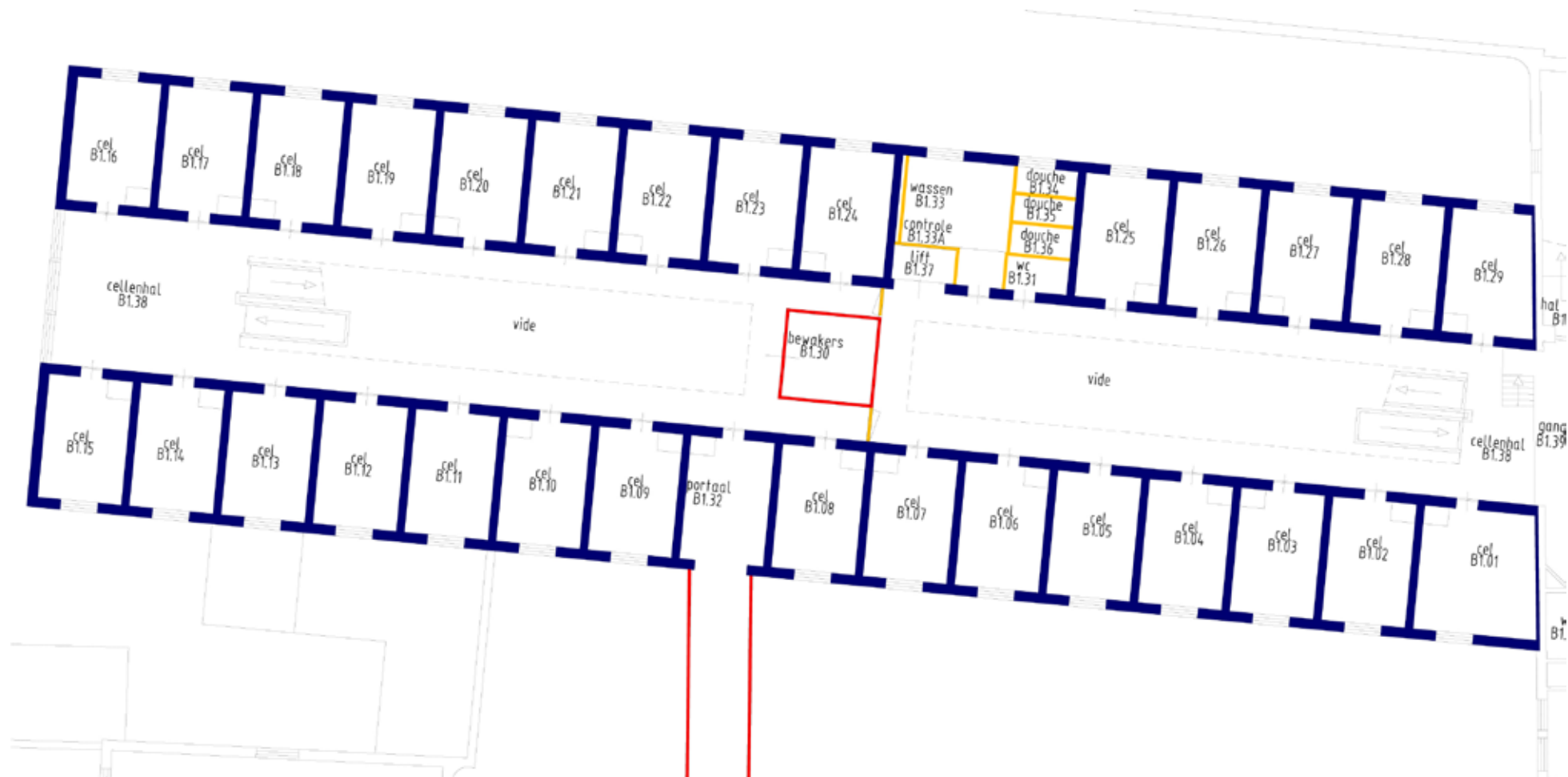
## **PLATTEGRONDEN MET BOUWFASEN**





Plattegrond van de huidige toestand van de begane grond met daarop de bouwfasen.

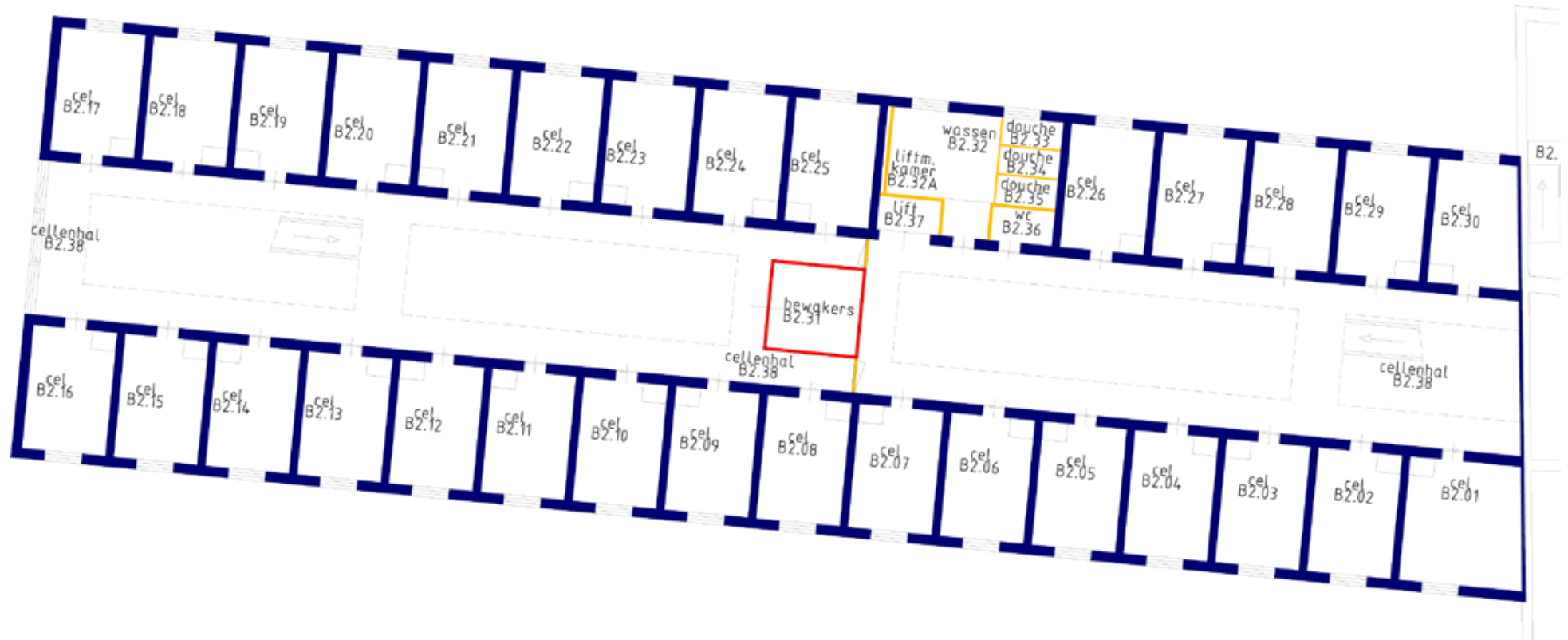
- 1894
- 1965
- 1976
- 1988
- 1997



Plattegrond van de huidige toestand van de eerste verdieping met daarop de bouwfases.

- 1894
- 1965
- 1976
- 1988
- 1997





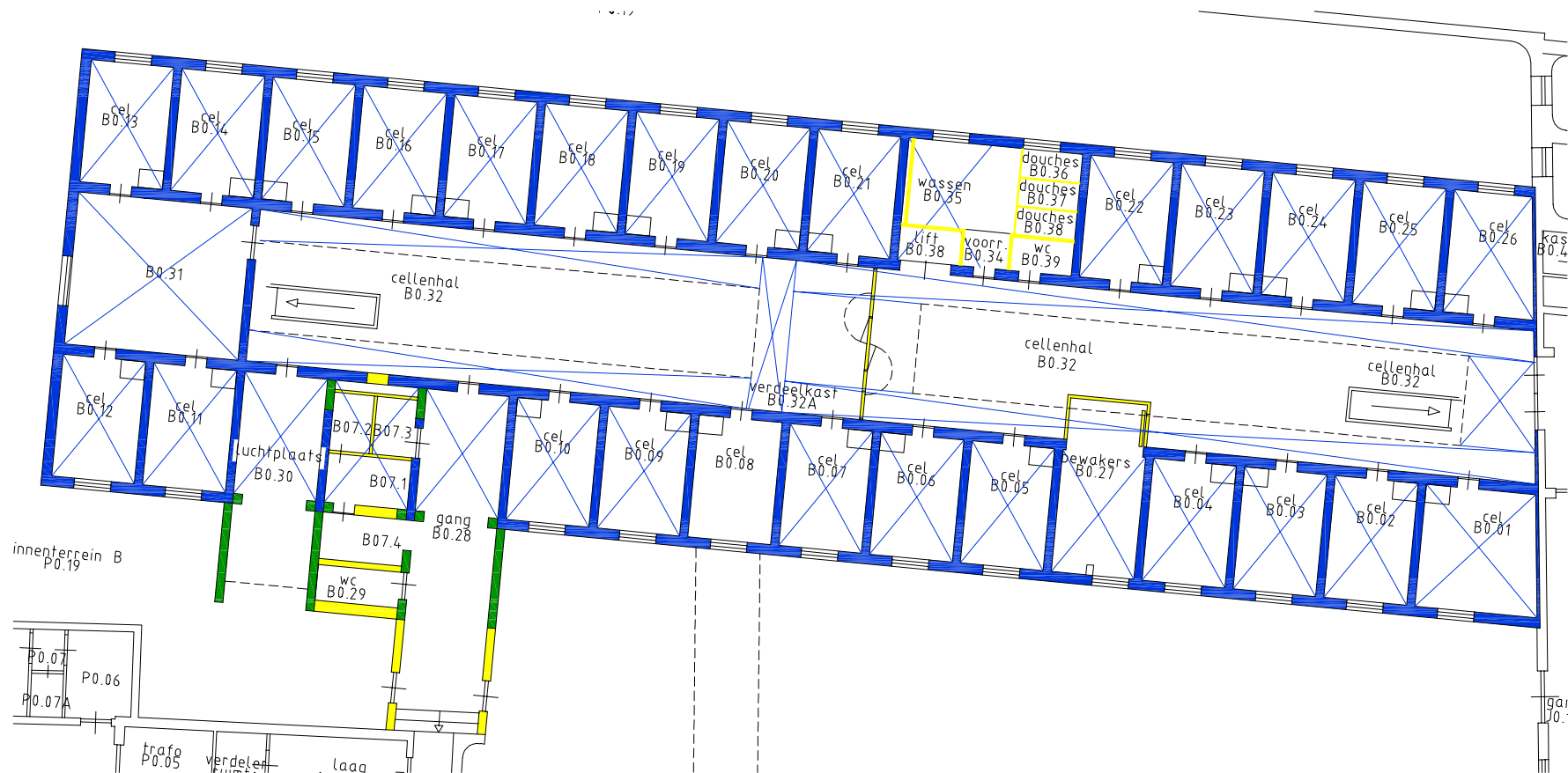
Plattegrond van de huidige toestand van de tweede verdieping met daarop de bouwfasen.

- 1894
- 1965
- 1976
- 1988
- 1997



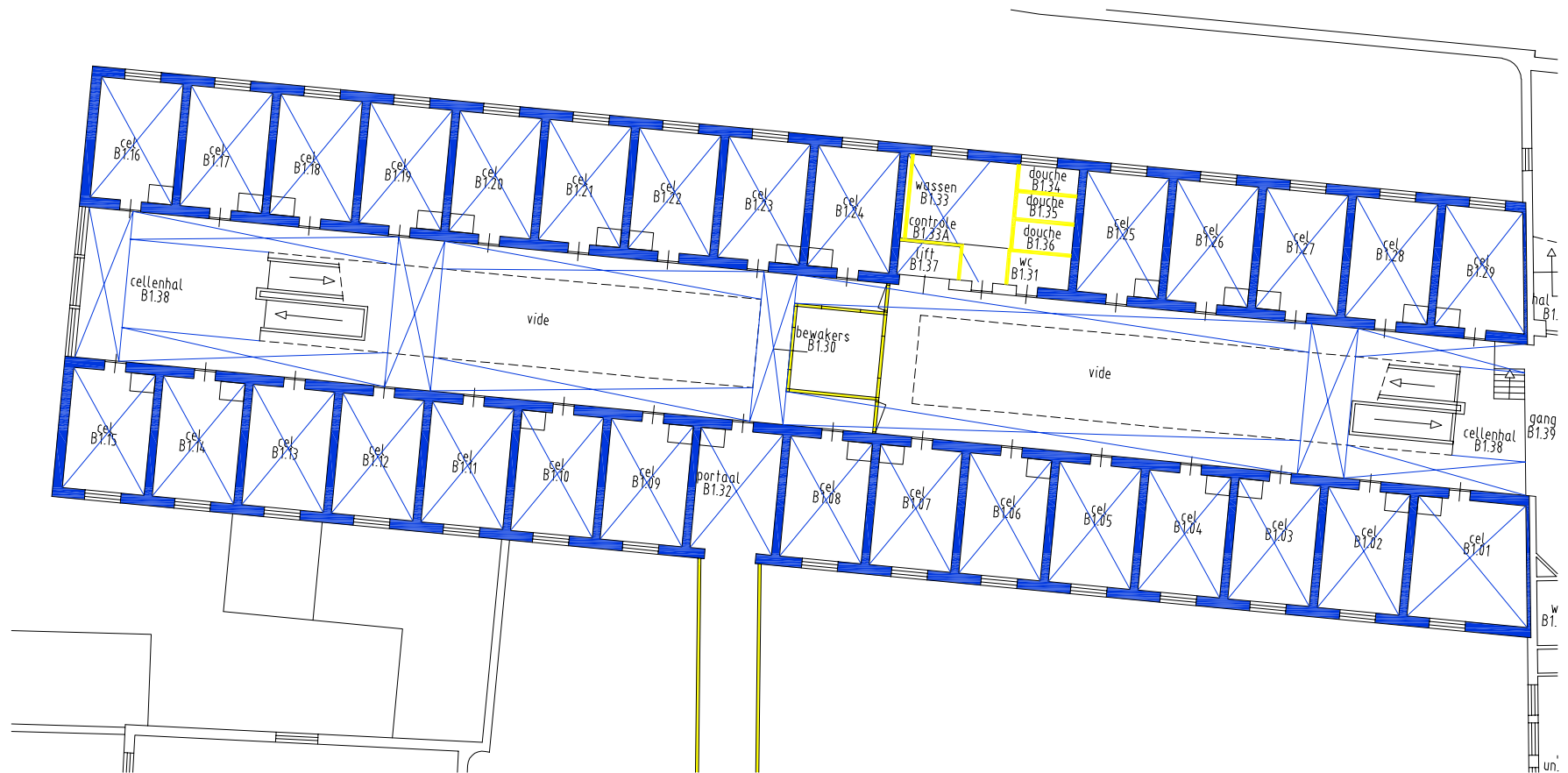
## **PLATTEGRONDEN MET MONUMENTWAARDEN**





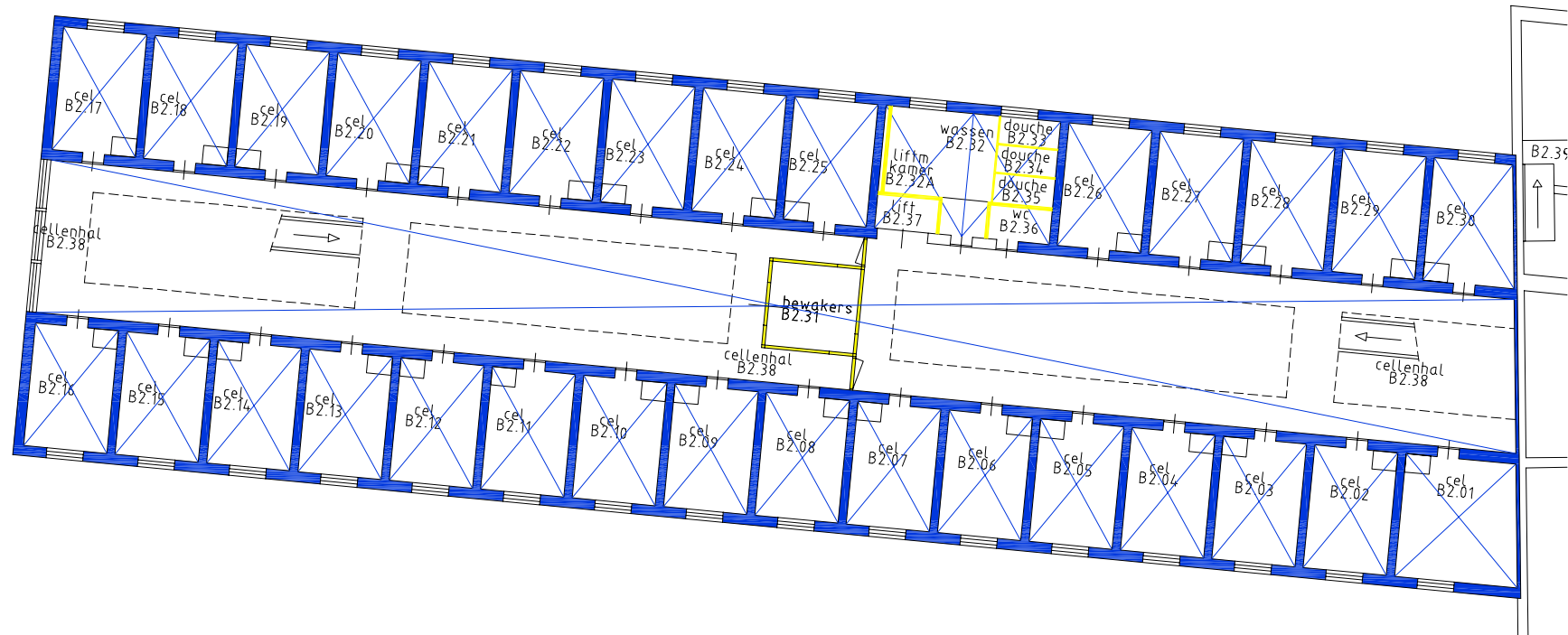
Plattegrond van de huidige toestand van de begane grond met daarop de waardering.

- |   |   |
|---|---|
| <ul style="list-style-type: none"> <li><span style="display: inline-block; width: 15px; height: 10px; background-color: blue; margin-right: 5px;"></span> Hoge monumentwaarde, behoud noodzakelijk</li> <li><span style="display: inline-block; width: 15px; height: 10px; background-color: green; margin-right: 5px;"></span> Positieve monumentwaarde, behoud wenselijk</li> <li><span style="display: inline-block; width: 15px; height: 10px; background-color: yellow; margin-right: 5px;"></span> Indifferente monumentwaarde, aangepaste vervanging mogelijk</li> </ul> | <ul style="list-style-type: none"> <li><span style="display: inline-block; width: 15px; height: 10px; border: 1px solid blue; border-style: dashed; margin-right: 5px;"></span> Hoge monumentwaarde, behoud noodzakelijk</li> <li><span style="display: inline-block; width: 15px; height: 10px; border: 1px solid green; border-style: dashed; margin-right: 5px;"></span> Positieve monumentwaarde, behoud wenselijk</li> <li><span style="display: inline-block; width: 15px; height: 10px; border: 1px solid yellow; border-style: dashed; margin-right: 5px;"></span> Indifferente monumentwaarde, aangepaste vervanging mogelijk</li> </ul> |
|---|---|



Plattegrond van de huidige toestand van de eerste verdieping met daarop de waardering.

- |   |   |
|---|---|
| <ul style="list-style-type: none"> <li><span style="display: inline-block; width: 15px; height: 10px; background-color: blue; margin-right: 5px;"></span> Hoge monumentwaarde, behoud noodzakelijk</li> <li><span style="display: inline-block; width: 15px; height: 10px; background-color: green; margin-right: 5px;"></span> Positieve monumentwaarde, behoud wenselijk</li> <li><span style="display: inline-block; width: 15px; height: 10px; background-color: yellow; margin-right: 5px;"></span> Indifferente monumentwaarde, aangepaste vervanging mogelijk</li> </ul> | <ul style="list-style-type: none"> <li><span style="display: inline-block; width: 15px; height: 10px; border: 1px solid blue; border-style: dashed; margin-right: 5px;"></span> Hoge monumentwaarde, behoud noodzakelijk</li> <li><span style="display: inline-block; width: 15px; height: 10px; border: 1px solid green; border-style: dashed; margin-right: 5px;"></span> Positieve monumentwaarde, behoud wenselijk</li> <li><span style="display: inline-block; width: 15px; height: 10px; border: 1px solid yellow; border-style: dashed; margin-right: 5px;"></span> Indifferente monumentwaarde, aangepaste vervanging mogelijk</li> </ul> |
|---|---|



Plattegrond van de huidige toestand van de tweede verdieping met daarop de waardering.

- |   |   |
|---|---|
| <ul style="list-style-type: none"> <li><span style="display: inline-block; width: 15px; height: 10px; background-color: blue; margin-right: 5px;"></span> Hoge monumentwaarde, behoud noodzakelijk</li> <li><span style="display: inline-block; width: 15px; height: 10px; background-color: green; margin-right: 5px;"></span> Positieve monumentwaarde, behoud wenselijk</li> <li><span style="display: inline-block; width: 15px; height: 10px; background-color: yellow; margin-right: 5px;"></span> Indifferente monumentwaarde, aangepaste vervanging mogelijk</li> </ul> | <ul style="list-style-type: none"> <li><span style="display: inline-block; width: 15px; height: 10px; border: 1px solid blue; border-style: dashed; margin-right: 5px;"></span> Hoge monumentwaarde, behoud noodzakelijk</li> <li><span style="display: inline-block; width: 15px; height: 10px; border: 1px solid green; border-style: dashed; margin-right: 5px;"></span> Positieve monumentwaarde, behoud wenselijk</li> <li><span style="display: inline-block; width: 15px; height: 10px; border: 1px solid yellow; border-style: dashed; margin-right: 5px;"></span> Indifferente monumentwaarde, aangepaste vervanging mogelijk</li> </ul> |
|---|---|